

İşgücü Piyasasına Erişim Bağlamında Sosyal Dışlanma:

Domlar Üzerine Bir Değerlendirme

Işıl KURNAZ BALTACI*

Okan Güray BÜLBÜL†

Geliş Tarihi (Received): 03.02.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 25.02.2020

Öz

Sosyal dışlanma, bireyin, içinde yaşadığı toplumla bütünleşmesini sağlayan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanların tümünden, kısmen veya bütünüyle yoksun olması anlamını taşımaktadır. Romanların karşı karşıya oldukları sosyal dışlanma bağlamında eğitime, işgücü piyasasına, sağlık hizmetlerine ve barınma imkanlarına erişimlerinin sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmada, öncelikle sosyal dışlanmaya ilişkin kavramsal çerçeve üzerinde durulmuş, sonrasında ekonomik hayattan dışlanma ve işgücü piyasasına erişim çerçevesinde sosyal dışlanmanın görünümü ele alınmış ve son olarak Diyarbakır Domlar ve Romanlar Kültür, Dayanışma, Folklor, Gençlik ve Spor Kulübü Derneği (DOMDER), MEKSA Vakfı ve Sıfır Ayrımcılık Derneği işbirliği ile yürütülen Mezopotamya'nın Kayıp Halkı Domlar; Rehabilitasyon, Sosyalleşme ve İstihdam İçin Destek Merkezi Projesi kapsamında gerçekleştirilen saha çalışmasından elde edilen bulgular işgücü piyasasına erişim çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada, araştırma kapsamındaki Domların sosyal dışlanma çerçevesinde mevcut durumları ile karşı karşıya kaldıkları sorunların belirlenmesi amacıyla bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların sosyo- ekonomik durumlarına ve sosyal dışlanmaya maruz kalıp kalmadıklarına ilişkin göstergeleri belirlemeye yönelik olarak hazırlanan veri toplama araçları 500 katılımcıya yüz yüze görüşme yöntemi ile uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Dışlanma, Romanlar (Dom), İşgücü Piyasasına Erişim

---

* Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Araştırma Görevlisi, isil.kurnaz@hbv.edu.tr

† Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Araştırma Görevlisi, okan.bulbul@hbv.edu.tr

**Social Exclusion in the Context of Access to the Labour Market:
An Assessment on Doms**

Abstract

Social exclusion means that the individual is partially or completely deprived of all economic, social, political and cultural areas that enable him to integrate with the society. It is possible to say that Romans have limited access to education, labor market, health services and housing in the context of social exclusion they faced. In this study; the conceptual framework of social exclusion was emphasized, the appearance of social exclusion in terms of economic exclusion and access to the labor market was discussed and the findings from the field study, carried out under The Lost People of Mesopotamia Doms; Support Center Project for Rehabilitation, Socialization and Employment Project conducted in cooperation with Diyarbakır Dom and Roma Culture, Solidarity, Folklore, Youth and Sports Club Association (DOMDER), MEKSA Foundation and Zero Discrimination Association, were evaluated within the framework of access to the labor market. In the study, a field study was carried out in order to determine the problems they faced within the framework of social exclusion. Data collection tools prepared to determine the indicators regarding the socio-economic status of the participants and whether they were exposed to social exclusion were applied to 500 participants through face-to-face interview method.

Keywords: *Social Exclusion, Romans (Dom), Access to Labour Market*

Giriş

Mardinli genç yönetmen Halil Aygün tarafından 2012 yılında çekilen ve Mezopotamya'nın kayıp halkı Domların yaşam tarzlarını konu alan kısa metrajlı belgesel filmin giriş sahnesinde bizi karşılayan 10 yaşındaki Mardinli Levend, “*Bizim komşuların okula giden çocukları bugün karnelerini aldılar. Onları görünce içim yandı. Bana dediler sen niye karneni almıyorsun? Ben de dedim kimliğim yok. Kimliğin neden yok dediler? Bilmiyorum dedim. Nerden getireyim kimliği! Doktora gidemiyorum. Okula gidemiyorum. Hiçbir şey yapamıyorum.*” sözleriyle Domların uğradığı sosyal dışlanmışlığın sadece bir boyutuna işaret etmektedir. Kimliği olmadığı için okula gidemeyen Levend, okula gidemediği için muhtemelen iyi bir iş sahibi olamayacak, dolayısıyla sosyal güvenceden yoksun kalacak, ve anne ve babasından daha iyi bir hayat yaşayamayacaktır. Dahası, reşit olduğunda, hala kimliği olmazsa veya bir ikametgâh adresi bulunmazsa oy veremeyecek, günlük hayatını etkileyen konularda söz sahibi olamayacak, yani siyasi karar alma süreçlerine katılamayacaktır. Görüldüğü üzere – eğer önlem alınmazsa – Mardinli küçük Levend büyüdüğünde de sosyal dışlanmanın tüm görünüşlerini yaşamaya devam edecektir. Domlar gibi özel olarak korunması gereken çok sayıda grup[‡], bugün sosyal dışlanmışlığa maruz kalmaktadır.

Türkiye’de en az çalışılmış gruplardan biri Domlardır (Kolukırcık, 2008, s. 150). Hindistan’dan tüm dünyaya yayılan Romanlar, Mezopotamya’da Dom olarak adlandırılmaktadır. Türkiye’de Romanlar genel olarak Batı Anadolu, Trakya, Marmara ve Ege bölgelerinde; Lom ve Dom gruplar ise Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde yaşamaktadır (European Roma Rights Centre, 2013, s. 7). Dom nüfusunun yoğun olduğu iller; Diyarbakır, Mardin, Urfa, Gaziantep, Hatay ve Mersin’dir (Kolukırcık, 2008, s. 150). Resmi istatistiklerin yetersiz olması nedeniyle, Türkiye’de yaşayan Roman, Lom, Dom ve Abdalların sayısı tam olarak bilinmemektedir. Diğer taraftan, Avrupa Konseyi tarafından yapılan tahminler Türkiye’de yaşayan Roman sayısının beş yüz bin ila beş milyon arasında olduğunu ortaya koymaktadır (European Roma Rights Centre, 2013, s. 7; Siroma, 2016, s. 18).

Türkiye’de yaşayan Romanların sayısının tam olarak bilinmemesinin yanı sıra, söz konusu kişilerin sosyo-ekonomik durumlarını yansıtan ve ülke genelini kapsayan veriler de bulunmamaktadır. Bu bağlamda, hâlihazırda Türkiye İstatistik Kurumu tarafından gerçekleştirilen nüfus sayımları ve hanehalkı işgücü araştırmalarında etnik kökene ilişkin veriler elde edilmediğinden, Romanlara yönelik sosyal politikaların oluşturulması noktasında

---

[‡] Bu çalışmada, literatürde sosyal dışlanmaya maruz kalan kişileri ya da grupları tanımlamak için kullanılan “dezavantajlı grup” yerine “özel olarak korunması gereken grup” tanımlamasının kullanılması benimsenmiştir.

“veri yetersizliği” nedeniyle çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, Avrupa Roman Hakları Merkezi tarafından son yıllarda yürütülen izleme çalışmaları kapsamında Türkiye’de yaşayan Romanların Avrupa ülkelerinde yaşayan Romanlarla benzer sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Türkiye’de Romanlar ile ilgili yapılan araştırmalar sınırlı olmakla birlikte, 2009 yılında başlatılan “Roman Açılımı” girişimi çerçevesinde, ilgili resmî kurumlar tarafından yürütülen çalışmalar, Romanların özel olarak korunması gereken gruplar arasında olduğunu ve sosyal dışlanma riski taşıdıklarını göstermektedir.

Romanların karşı karşıya oldukları sosyal dışlanma bağlamında eğitime, işgücü piyasasına, sağlık hizmetlerine ve barınma imkanlarına erişimlerinin sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. İlk olarak, Roman çocukların okula devamlılık düzeyi düşük, buna karşılık okul terk oranları yüksektir (Fundación Secretariado Gitano, 2010, s. 12; UNICEF, 2012, s. 38). Bu durum, cinsiyetler itibarıyla incelendiğinde, kız çocuklarının büyük bölümünün okula hiç gitmedikleri, yani eğitime hiç erişemedikleri ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, okul terk oranlarının yüksek olması oldukça sınırlı bir nitelik ve beceri profiline neden olmaktadır. Bununla birlikte, yüksek işsizlik ve yoksulluk oranları, olumsuz barınma ve kötü sağlık koşulları gibi faktörlerin etkisiyle Romanların yaşamdan beklentileri düşüktür (Fundación Secretariado Gitano, 2010, s. 12). Ayrıca, Türkiye’de yaşamakta olan Romanların ne kadarının nüfusa kayıtlı olduğu da bilinmemektedir. Özellikle Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan ve Domların aralarında bulunduğu gezici Roman grupların söz konusu durumdan daha fazla etkilendiği söylenebilir (Fundación Secretariado Gitano, 2010, s. 12).

Öte yandan, Roman kadınlar hem kadın hem de Roman oldukları için eğitim ve işgücü piyasasına erişimlerinin sınırlı olması nedeniyle sosyal dışlanmaya daha fazla maruz kalmaktadır. Roman kadınların büyük bir bölümü okula hiç başlamadıklarından okuma yazma bilmemektedir (European Roma Rights Centre, 2013, s. 8; Eryılmaz, Yeşiladalı ve Ayata, 2009, s. 432). Okur yazar olanlar ise niteliksiz işgücü içinde yer almaktadır. Bu durum, Roman kadınların ya işgücü piyasasına hiç girememeleri ya da işgücü piyasasına girenlerin güvencesiz, düzensiz ve düşük ücretli işlerde istihdam edilmeleri sonucunu doğurmaktadır. Bununla birlikte, Romanlar arasında çok küçük yaşlarda evliliklerin yaygın olması da Roman kadınları eğitimden ve istihdamdan uzaklaştırmaktadır (Kolukırık, 2008, s. 150; Özkan, 2006, s. 468).

Bu çalışmada, öncelikle sosyal dışlanmaya ilişkin kavramsal çerçeve üzerinde durulmuş, sonrasında ekonomik hayattan dışlanma ve işgücü piyasasına erişim çerçevesinde sosyal dışlanmanın görünümü ele alınmış ve son olarak Diyarbakır Domlar ve Romanlar Kültür, Dayanışma, Folklor, Gençlik ve Spor Kulübü Derneği (DOMDER), MEKSA Vakfı ve Sıfır Ayrımcılık Derneği işbirliği ile yürütülen Mezopotamya’nın Kayıp Halkı Domlar;

Rehabilitasyon, Sosyalleşme ve İstihdam İçin Destek Merkezi Projesi kapsamında gerçekleştirilen saha çalışmasından elde edilen bulgular işgücü piyasasına erişim çerçevesinde değerlendirilmiştir. Araştırmada, söz konusu proje çerçevesinde Diyarbakır'da yaşayan Domların ekonomik ve sosyal açıdan mevcut durumlarının ortaya konulması ve maruz kaldıkları sosyal dışlanmayla mücadele açısından etkin sosyal politikalar geliştirilebilmesine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Çalışmada, araştırma kapsamındaki Domların sosyal dışlanma çerçevesinde mevcut durumları ve karşı karşıya kaldıkları sorunlar belirlenmeye çalışıldığından, saha araştırması betimsel araştırma yöntemi kullanılarak tarama (survey) modelinde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, katılımcıların sosyo- ekonomik durumlarına ve sosyal dışlanmaya maruz kalıp kalmadıklarına ilişkin göstergeleri belirlemeye yönelik bir araştırma modeli geliştirilmiş ve veri toplama araçları 500 katılımcıya yüz yüze görüşme yöntemi ile uygulanmıştır. Bu çalışma ile Dom halkının istihdam edilebilirliklerinin geliştirilmesi yoluyla maruz kaldıkları sosyal dışlanma ve ayrımcılıkla mücadele edilmesi ve konuyla ilgili gelecek dönem çalışmalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1- Sosyal Dışlanmaya İlişkin Kavramsal Çerçeve

İlk olarak 1974 yılında Fransa'nın sosyal işlerden sorumlu bakanı Rene Lenoir tarafından ortaya atılan sosyal dışlanma kavramı, söz konusu dönemde ekonomik nedenler ile ilişkilendirilmekten daha çok toplumsal ilişkilerin azalması bağlamında ortaya çıkan bir dışlanma süreci sonucunda toplumun dışında kalmış kişileri tanımlamak için kullanılmıştır (Tartanoğlu, 2010, s. 3). Ancak sosyal dışlanma, bir süreci kapsadığından dinamik, çok boyutlu ve karmaşık bir kavramdır (Rawal, 2008, s. 162). Dolayısıyla, kavramsallaştırma yapılırken yoksulluğa ilişkin klasik tartışma çerçevesinin dışına çıkılması ve yoksulluk, yoksunluk, fırsat eşitsizliği ve dezavantajlı olma gibi sorun alanlarının hemen hepsine odaklanması gerekmektedir. Sosyal dışlanma, çok boyutlu olarak sosyal yıkımın bireyleri ve grupları toplumsal ilişkilerden ve kurumlardan ayırması ve yaşadıkları toplumun kurumsal olarak öngörülen faaliyetlerine tam katılımının engellenmesi olarak ifade edilmektedir (Silver, 2007, s. 103).

Sosyal dışlanma, bireyin, içinde yaşadığı toplumla bütünleşmesini sağlayan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanların tümünden, kısmen veya bütünüyle yoksun olması şeklinde de tanımlanabilir (Çakır, 2002, s. 84). Sosyal dışlanmanın, bu bağlamda, sosyal bütünleşmenin karşıtı olduğu söylenebilir. Avrupa Komisyonu'nun Sosyal İçerme Ortak Raporu'nda (2004), sosyal dışlanmanın; toplumdaki bazı kişilerin temel yeterliliklerinin, yaşam boyu öğrenme

fırsatlarının, sosyal ağlarının yetersizliği veya yoksullukları nedeniyle topluma tam olarak katılmalarının engellendiği ve toplumun kıyısına itildiği bir süreç olarak tanımlandığı görülmektedir (Seyyar – Genç, 2010, s. 645). Tanımdan da anlaşılacağı üzere, sosyal dışlanmaya uğrayan kişi ve/veya gruplar ile iş ve gelir olanakları, eğitim fırsatları, sosyal ağlar ve kamusal hizmetler arasında bir mesafe söz konusudur.

Küreselleşme süreci ile birlikte, pek çok ülkede işsizlik, yoksulluk ve eşitsizlik gibi sosyo-ekonomik sorunlarla giderek artan oranda karşı karşıya kalınması, sosyal dışlanma çerçevesine temel teşkil etmiştir. Diğer taraftan, işsiz, yoksul veya eşitsizliğe uğrayan her insanın, her toplumda ve/veya her dönemde sosyal dışlanmışlık içinde kabul edilmesi yetersiz bir yaklaşımdır. Başka bir ifadeyle, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde işsizlerin veya yoksulların karşı karşıya kaldığı sorunlar ve bu sorunların etki düzeyi aynı değildir (Çakır, 2002, s. 84). Bununla birlikte, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, benimsedikleri refah modeli ile doğrudan ilişkili olduğundan, sosyal koruma şemsiyesi altına alınan kişiler farklılaşabilmektedir. Bu bağlamda, kendine özgü ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel karakteristikleri olan toplumların, sosyal dışlanmaya maruz kalan kesimleri de birbirinden farklıdır. Dolayısıyla, sosyal dışlanmayla mücadele çerçevesinde geliştirilen sosyal politika tedbirleri ülkeden ülkeye değişmektedir (Tartanoğlu, 2010, s. 4).

Topluma aktif şekilde katılamama şeklinde ifade edilebilecek olan sosyal dışlanmışlık, ekonomik, sosyal ve kültürel kaynaklara erişilememesi, siyasi karar alma mekanizmalarında yer alamama şeklinde ortaya çıkmakta ve sosyal dışlanmaya maruz kalan birey ya da grupların toplumla bağlarını yitirmesi ile sonuçlanmaktadır. Başka bir ifadeyle, sosyal dışlanmışlık yaşayan kişi ve/veya gruplar, eğitime erişim imkanlarının sınırlı olması, yani fırsat eşitsizliğine uğramaları, işgücü piyasasında iyi iş imkanlarına ulaşamamaları (güvencesiz, geçici, düşük kazançlı işlerde istihdam edilmeleri) veya tamamen piyasanın dışında kalmaları, siyasal açıdan karar alma mekanizmalarına, vatandaşlık temelli kamusal hizmetlere tam olarak ulaşamamaları; tüm bu nedenlerle de günlük hayatlarını etkileyen kararlarda yeterince söz sahibi olmamaları yüzünden kendilerini “güçsüz” hissetmekte ve toplumdan uzaklaşmaktadır (Siroma, 2016, s. 13).

Madanipour da (2007) sosyal dışlanmanın çok yönlü bir sorun olduğunun altını çizmektedir (s. 160). Madanipour’a (2007) göre; sosyal dışlanma, işgücü piyasasına ve dolayısıyla maddi kaynaklara erişememe, siyasal süreçlere katılamama, mekânsal alanlardan dışlanma ve ortak kültürel süreçlere dahil olamama şeklinde ortaya çıkan çok boyutlu bir dışlanma durumudur. Madanipour, (2007) ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve mekânsal

alanlarda ortaya çıkan sosyal dışlanmanın bireyi adeta toplumun kıyasına ittiğini ileri sürmektedir (ss. 160 – 161).

Sosyal dışlanmanın temel özelliği, sosyal dışlanmaya maruz kalan birey ve/veya grupların bu dışlanma hali sebebiyle yaşadıkları sorunların birbiri ile doğrudan ilişkili olmasıdır. Bu açıdan, örneğin eğitime erişim ile ilgili sorun yaşayan bir birey, istihdam edilebilirliğini geliştirmek noktasında dezavantajlı bir duruma düşebilmekte; bu durumda da yüksek gelirli, çalışma koşullarının ve kariyer imkanlarının iyi olduğu, güvenceli iş fırsatlarına erişememekte veya işgücü piyasasının tamamen dışına itilebilmektedir.

2- Ekonomik Hayattan Dışlanma ve İşgücü Piyasasına Erişim Çerçevesinde Sosyal Dışlanmanın Görünümü

Çok boyutlu olarak gerçekleşen sosyal dışlanma, bireyleri farklı noktalarda ayrımcılığa maruz bırakmaktadır. Avrupa Birliği'nin belgelerinde sözü edilen pek çok farklı dışlanma boyutu bulunmaktadır. Bunlar; sosyal marjinalizasyon, yeni yoksulluk, demokratik – politik dışlanma, maddesel olmayan dezavantajlılık, en temel kabul edilebilir yaşama biçiminden dışlanma, kültürel dışlanma, aile ve toplumdan dışlanma, refah devletinden uzaklaştırılma, uzun dönem yoksulluk, ana akım ekonomik yaşamdan ve siyasetten dışlanma, çalışma ilişkilerinden ayrışma, işgücü piyasasından uzaklaştırma, ekonomik dışlanma olarak ifade edilen dışlanma boyutlarıdır (Peace, 2001, s. 22).

Sosyal dışlanmanın gerçekleşme biçimlerinden ve hatta kaynaklarından biri, ekonomik hayattan dışlanmadır. Bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli gelirden yoksun olması ekonomik dışlanmayı ifade etmektedir. Bu noktada, önemli olan temel ihtiyaç kavramıdır. Sosyal politika literatüründe ihtiyaçların belirlenmesine ilişkin tartışmalara sıklıkla rastlanmaktadır. Ancak soyut bir kavram olan ihtiyaçların, istek ve tercihlerle yakından ilgili olması ve temel ihtiyaç kavramının bireyin içinde yaşadığı aile ya da topluluğun yaşam tarzıyla doğrudan ilişkili olması nedeniyle net bir tanım yapılamamakta, kavram çoğu kez tercih, istek ve ilgi kavramları ile karıştırılmaktadır (Sarıpek, 2017, s. 46). Bu çerçevede, ekonomik hayattan dışlanmayı temel ihtiyaçlar bağlamında tanımlamak yerine – ki, çoğu kez bu tanım yoksulluğun ölçülmesi ile yakından ilgilidir – ekonomik faaliyetlere katılım çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Diğer yandan, piyasanın belirleyici olduğu refah rejimlerinde ekonomik hayattan dışlanmayı piyasaya erişim temelinde değerlendirmek yerinde olacaktır.

Ekonomik hayattan uzaklaşmanın gerçekleşme biçimleri şu şekilde sıralanabilir:

Ekonomik faaliyetlere katılımın engellenmesi,

Üretim ve tüketim kanallarından uzaklaşma,

Piyasadan uzak kalma sonucu toplumsal ilişkilerden kopma (Atkinson ve Davoudi, 2000, s. 440).

Daha kapsamlı bir yaklaşımla gelir eşitsizliğinin ekonomik hayata katılımdan kaynaklanan bir problem olduğu ve bunun da özgürlük ve kapasitelerin paylaşımındaki adaletsizlikle ilgili olduğu da söylenebilir (Sen, 2004, s. 170). Bu bağlamda, ekonomik hayata katılım, yalnızca gelir elde etmemek açısından değil, özgür olamamak ve kapasite kullanamamak çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Ekonomik hayata katılım açısından üretim ve tüketim en temel ekonomik faaliyetlerdir. Bu açıdan, birey ekonomik hayata ilk etapta tüketerek katılmaktadır. Tüketim faaliyetinin gerçekleşmesi için bireyin piyasa içerisinde alınıp satılan, yani meta haline gelmiş ürünleri yine piyasanın kabul ettiği değerler vasıtasıyla elde etmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, tüketim eğer bir metanın tüketimi olarak gerçekleşecek ise bireyin üretim faaliyetlerine katılması ve bu faaliyetler sonucunda piyasa tarafından değerli olarak addedilen metaları elde etmesi gerekmektedir (Dal, 2017, s. 6). Daha sonra piyasadan elde edilen değerli metalar, tüketim kanalıyla ekonomik faaliyetlere katılımı desteklemektedir. Bu açıdan, önemli olan piyasanın değerli olarak kabul ettiği metalara erişim için üretim kanallarına katılımın sağlanmasıdır (Silver, 1994, s. 545).

Tüketimin meta olmayan maddeleri tüketmek şeklinde gerçekleşmesi için ekonomik hayatta metalaşmamış maddelerin fazlaca bulunması gerekmektedir. Hava, su gibi maddelerin temizlerinin bile meta haline gelmesi ile tüketimin meta olmayan maddeler üzerinden gerçekleşme ihtimali giderek azalmaktadır. Sosyal politikanın temel amacı da bu nedenle piyasalaşmanın engellenmesi ve ekonomik hayattan dışlanmış bireylerin temel ihtiyaçlarını piyasa dışından da elde edebilmesidir (Buğra, 2010, s. 257).

Piyasanın değiş – tokuş aracı olarak kabul ettiği meta, paradır. Paranın elde edilmesi için piyasadan gelir elde etmek gerekmektedir. Piyasadan gelir elde etmenin yolu da gelir getirici bir faaliyette bulunmaktır (Sapançalı, 2003, s. 125). Gelir getirici faaliyetlerin tamamı bir üretim faktörü ekseninde şekillenmektedir. Doğal kaynaklar, emek, sermaye ve girişimci, temel üretim faktörleri olarak sıralanmaktadır. Ekonomik faaliyetlere katılımın sağlanması için doğal kaynaklar, sermaye ve girişimci gibi geçim stratejilerini belirleyen unsurların varlığı kişinin ekonomik faaliyetlere katılımının seviyesini değiştirebilecek unsurlardır (Millar, 2007, s. 9). Ancak emek, doğal olarak kişide varlık bulan bir üretim faktörüdür. Dolayısıyla, sermaye, doğal kaynak veya girişimcilik faktörüne sahip olmayan bir kişi, emeğiyle gelir getirici bir faaliyette bulunarak ekonomik hayata katılabilecektir.

Ekonomik hayata katılım için emeği dışında herhangi bir üretim faktörüne sahip olmayan bir kişinin, işgücü piyasasına katılması ve istihdam edilmesi gerekmektedir (Çakır, 2002, s. 90). Bu bağlamda, bireyin istihdam edilerek gelir getirici bir faaliyette bulunması, ekonomik hayata katılımını sağlayabilecektir. Bunun yanında, sermaye veya girişimci gibi üretim faktörlerinin mevcut olması halinde, gelir getirici bir faaliyetin biçimi ücretli bir işte çalışmak yerine kendi işini kurmak veya işveren statüsünde gelir elde etmek olarak değişmektedir.

Gelir getirici bir faaliyette bulunmanın biçimlerinden biri olan istihdam edilmek, genellikle ücretli bir işte çalışmak şeklinde gerçekleşmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Hane halkı İşgücü Anketi 2019 yılı Eylül ayı verilerine göre istihdam edilenlerin yüzde 68'i ücretli veya yevmiyelidir (TÜİK, HHİGA Eylül 2019). Buna karşılık, istihdam edilenlerin yalnızca yüzde 4,35'lik kesimi işveren statüsündedir. Temel anlamda ekonomik faaliyetlere katılımın “ücretli olarak istihdam edilmek” şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda, ekonomik faaliyetlere katılımın önemli bir boyutu işgücü piyasasına ve istihdama erişim şeklinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de 2000’li yıllarla birlikte, ücretsiz aile işçisi ve kendi hesabına çalışanların sayısında bir azalma ve kentsel alanlara göçte hızlı bir artış gözlenmektedir. Ücretli çalışmanın oransal olarak artışında kentsel alanlara göçün etkisi büyüktür (Lordoğlu ve Koçak, 2015, s. 103). Tarımsal faaliyetlerdeki azalma sonucunda beceri eksikliği ve uyumsuzluğu sorunu da ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin geçirdiği dönüşüm süresince ücretli istihdama erişim koşullarının ağırlaştığı ve beceri açığının oluştuğu görülmektedir.

Çalışma temelli refah rejimlerinde istihdam edilmek, refaha erişimin temel yoludur. Ücretli bir işi olmayan bireyler, refaha erişimde zorlanmakta ve piyasa içerisinden gelir elde edememektedir (Zengin ve Altındağ, 2013, s. 254). Böyle olunca da söz konusu kişiler sosyal koruma sisteminden sağlanan yardımlara muhtaç hale gelmektedir. Ekonomik faaliyetlere katılamamanın ve ekonomik hayattan dışlanmanın sonucu olarak sosyal koruma sisteminin devreye girmesi gerekmektedir.

Ekonomik faaliyetlere katılamamanın ve ekonomik hayattan dışlanmanın nedenleri arasında eğitim eksikliği ön plandadır. Bu anlamda, barınma sorununun çözülememiş olması, Romanların belirli bölgelerde bir arada yaşamak zorunda olması ve bu bölgelerde eğitim olanaklarına erişimin tam olarak sağlanamaması, sorunun daha da büyümesine yol açmaktadır. Bu noktada, ekonomik hayattan dışlanmayı, Amartya Sen’in “yapabilirlik” yaklaşımı çerçevesinde değerli olan işlevsellikleri başarma özgürlüğü olarak değerlendirmek (Kardam ve Yüksel, 2004, s. 50) ve bu çerçevede genel bir yaklaşım izlemek gerekmektedir. Toplumsal açıdan değerli olan “istihdam edilebilmek” çerçevesinde gelir elde edip toplumsal statü

kazanmak, kazanılan toplumsal statü üzerinden tüketim alışkanlıklarını değiştirerek sınıfsal farklılıkları ortadan kaldırmak, elde edilen geliri harcama biçimine göre daha iyi konut ve eğitim imkanına kavuşarak sınıfsal geçişi gelecek nesil için de mümkün hale getirmek gibi bütün unsurlar bir arada düşünülmelidir.

2.1- İstihdama Erişim Önündeki Engeller

İstihdam edilmek, gelir elde etme biçimlerinden belki de en önemlisidir. İstihdam edilen kişi hem ekonomik hem de toplumsal olarak süreçlere katılmaya başlamaktadır. Bu açıdan, düzenli gelir getirici bir işe sahip olmak ekonomik hayata katılımın en önemli noktasıdır. İstihdam edilebilmek, işsiz kalmanın yarattığı sosyal ve psikolojik sorunlar düşünüldüğünde, uzun saatler boyunca olumsuz koşullarda çalışma sonucunu doğursa bile sosyal dışlanmayı engelleyici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Belt ve Richardson, 2005, s. 160).

Romanların işgücü piyasasına erişimleri açısından karşımıza çıkan tablo oldukça olumsuzdur. Bu bağlamda, yapılan araştırmalar Romanların daha çok sözleşmeye dayalı olmayan, süreklilik taşımayan, neredeyse hemen her zaman geçici veya yarı zamanlı, kayıt dışı, dolayısıyla sosyal güvenceden yoksun ve tüm bunlarla birlikte iş sağlığı ve güvenliği koşulları açısından “tehlikeli” olarak nitelendirilebilecek işlerde çalıştıklarını göstermektedir (European Roma Rights Center, Edirne Roman Derneği ve Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2008, s. 46).

Romanların Türkiye işgücü piyasasında sahip oldukları işler daha çok niteliksiz ve el emeği yoğun faaliyet alanları ile sınırlıdır. Bununla birlikte, Romanların yarı nitelikli veya nitelikli zanaatkar mesleklerde de çok az fırsat elde ettikleri görülmektedir (European Roma Rights Center, Edirne Roman Derneği ve Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2008, s. 46). Bu durum, Roman nüfusun düzenli bir gelire erişimini de engellemektedir. Diğer taraftan, işgücü piyasasına katılma açısından az sayıda Roman profesyonel meslek grupları içinde yer almakta veya kamu kurumlarında istihdam edilmektedir (Fundación Secretariado Gitano, 2010, s. 17).

İşsizlik klasik iktisat anlayışında sürekli bir olgu değildir. Bir kişi eğer işsiz ise bu kişinin kendi tercihleri ile ilgilidir. Ancak refah devletini ortaya çıkaran kitlesel tüketim için, kitlesel üretim anlayışının çökmesi sonrası klasik iktisat anlayışının öngörülleri ile gerçeklikler önemli ölçüde farklılaşmıştır. İşsizlik kitlesel bir sorun haline gelip istihdam imkanları daraldığında, toplumdaki bireyler açısından istihdam imkanlarına kavuşmak için ciddi bir rekabet oluşmaktadır. Bu rekabetin kritik noktası ise eğitimidir. İşverenlerin kendilerine başvuran kişiler içerisinde seçim yapma durumuna gelmeleri sonrasında yalnızca diplomalar değil, sertifikalar, referanslar ve güven unsuru belirleyici olmaya başlamıştır. İstihdama erişim noktasında işgücü talebi, yani işverenler için belirleyici unsur haline gelen eğitim açısından

Romanların barınma sorunu ile başlayan sosyal dışlanma silsilesinin devam ettiği görülmektedir. Eğitim, istihdamın temel gereksinimi olarak görüldüğü için Romanlar eğitime erişim noktasında yaşadıkları ayrımcılığın bir sonucu olarak istihdama erişim anlamında da sorunlar yaşamaktadır.

Romanların işgücü piyasasına erişimlerinin önündeki engellerden biri de ayrımcılıktır. Romanların istihdama erişimi bakımından yaşanan en önemli sorunun işverenlerin Romanlara yönelik algıları olduğu söylenebilir. Romanlara yönelik işveren algısı, Romanların üretime katkı sağlayacak becerilere ve iş disiplinine sahip olmadıkları yönünde yoğunlaşmaktadır (Marsh, 2010, s. 53). Başka bir ifadeyle, Romanlara yönelik işveren temelli ayrımcılığın Romanların “sadece müzik ve eğlence alanında yetenekli oldukları ve güvenilir bir personel olmadıkları” önyargısı çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bu açıdan, işverenlerin Romanlara yönelik algıları, Romanları yalnızca belirli mesleklerde istihdam edilmeye zorlamaktadır. Söz konusu algı nedeniyle Romanların yalnızca süreklilik arz etmeyen ve bu anlamda güven ortamının oluşmasını gerekli kılmayacak, kısa süreli ve Romanlara göre olduğu düşünülen işlerde istihdam edilmeleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de Romanlar, işgücü piyasasında müzisyenlik, falcılık, çiçek satıcılığı gibi bazı mesleklere sıkışmakta, düzenli ve kalıcı istihdam imkanlarından uzaklaşmaktadır.

Diğer taraftan, istihdama erişim noktasında ayrımcılığa neden olan unsurlar, işverenlerin işe alacakları kişilerde aradıkları niteliklerle doğrudan ilişkilidir. İşverenlerin işe alımda talep ettikleri belgeler, bu anlamda belirleyicidir. Örneğin, çoğu işverenin çalışanın ikamet adresini resmi tebligat adresi olarak talep etmesi, kişilerin yaşadığı bölgenin öğrenilmesi sonucunu doğurmaktadır. Kişinin yaşadığı bölgenin bilinmesi de Romanlar gibi belirli bölgelerde yaşamak durumunda kalan topluluklar için etnik kimliğin ortaya çıkması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum, Romanların istihdama erişim noktasında problem yaşamalarına yol açabilmektedir. “Roman olması” veya “Roman mahallesinde oturması” nedeniyle Romanların işe girişte eşit fırsatlara sahip olamamaları veya işten çıkarmalarda öncelikli tercih edilmeleri, konuyla ilgili saha araştırmalarından elde edilen önemli bulgular arasındadır (Avrupa Komisyonu, 2012, s. 33; BAKKA, Zonguldak Valiliği ve Eren Enerji, 2015, s. 9; European Roma Rights Centre, 2013, s. 21; Eryılmaz, Yeşiladalı ve Ayata, 2009, s. 431). Bu nedenle, iş arayan bir Romanın pek çok kez etnik kökenini saklama eğilimi içinde olduğu belirtilmektedir (Fundación Secretariado Gitano, 2010, s. 17).

Roman kadınlar, işgücü piyasasında daha dezavantajlı konumdadır. Bu durumun temel sebebi, eğitime erişim açısından yaşanan sorunlar nedeniyle Roman kadınların nitelik düzeylerinin çok düşük olmasıdır. Diğer taraftan, Roman kadınların işgücü piyasasına

katılımları düşük olmakla birlikte, bazı ailelerde kadının ailenin çalışan tek ferdi olduğu görülmektedir (Fundación Secretariado Gitano, 2010, s. 17). Roman kadınların işgücü piyasasına katılımları açısından önemli bir engel de ev dışında çalışmak için ailedeki erkeklerden (eş, baba veya erkek kardeş) izin almak zorunda olmalarıdır.

Referans, sosyal ağların bir uzantısı olarak istihdam konusunda belirleyici unsurlardan bir diğeridir. TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi, Eylül 2019 sonuçlarına göre işsizlerin yüzde 90,7'si iş ararken eşe dosta ricada bulunmuştur (TÜİK, HHİGA Eylül 2019). Bu veri, işsizlerin iş ararken bu kanalı daha işlevsel gördüklerini göstermenin yanında, işverenin de bu kanalla gelen başvuruları daha çok önemseydiğini ortaya koymaktadır. İşgücü piyasasında işverenler için çoğu kez beceri veya diplomanın yerine, güven unsuru daha ön plandadır. İstihdama erişim noktasında eşe dosta ricada bulunma, kişisel ve sosyal ağların genişliği ile doğru orantılı olarak fayda sağlayabilecek bir iş arama kanalıdır. Bu anlamda, Romanların toplumsal hayata uyum sağlayamamalarının, sosyal ağlarının kapsamının dar kalmasına ve böylelikle istihdama erişimlerinin kısıtlanmasına neden olduğu söylenebilir.

İşgücü piyasalarına yönelik teorik yaklaşımlar içerisinde yer alan ikili işgücü piyasaları teorisine göre, birincil işgücü piyasasında yer alan işler sermaye yoğun sektörlerdedir. Birincil sektörde yer alan işlerde üretim hacmi büyük, ürettiği ürünlere karşı kararlı talep olan şirketler yer almaktadır. Bu tip istihdam imkanlarında eğitim düzeyi yüksek kişiler istihdam edilmektedir.

İkincil işgücü piyasasındaki işler ise emek – yoğun ve rekabetçi sektörlerde yer alan işlerdir. İkincil işgücü piyasasındaki işlerde istihdam edilmek için yüksek eğitim düzeyi gerekmediği gibi, bu piyasadaki ücret seviyesi de çok yüksek değildir. Diğer yandan, birincil ve ikincil işgücü piyasası arasında düşük ve orta sınıf alt kültürlerle örüntüler farklılaşmaktadır. Düşük alt kültür, ikincil işgücü piyasası ile uyumlu örüntüler sergilemektedir. İkincil işgücü piyasasındaki işler belirli alt kültür ve çevrelerden olan kişileri çekme eğilimindedir (Ünal, 1980, s. 755). Romanların istihdama erişimi açısından, söz konusu teorisinin yaklaşımları önemli ölçüde doğrulanmaktadır. Romanlar eğitime erişim konusunda yaşadıkları sorunların bir sonucu olarak birincil işgücü piyasasındaki işlerden uzak kalmaktadır. İstihdamın refaha erişim için en önemli kaynak olduğu Türkiye'deki gibi refah rejimlerinde, Romanlar gibi alt kültürler, ikincil işgücü piyasasında daha çok benzer kişilerin ağları ile erişebildikleri işlerde istihdam edilme imkanına kavuşabilmektedir. Bu durum, Romanların istihdama erişimi noktasında önemli bir soruna işaret etmektedir.

Romanların istihdama erişim noktasında yaşadıkları bir diğer sorun, yaşadıkları bölgede “kirli işler” olarak adlandırılabilir nitelikteki işleri yapmak zorunda kalmalarıdır. Karakteristik olarak düşük ücret seviyesinin geçerli olduğu, kalıcı olmayan, düşük güvence

sağlayan veya güvencesiz işler olarak tanımlanabilecek kirli işler (Briggs, 1993, s. 2), çalışma koşulları açısından da zorluklar barındırmaktadır. Bu tip işlerde genellikle göçmenler veya farklı etnik kimliklerdeki kişiler istihdam edilmektedir. Romanlar da yaşadıkları bölgelerde kirli işler olarak ifade edilen işlerde istihdam edilmek zorunda kalmaktadır. Bu işlerde çalışmak Romanlara beceri geliştirme imkânı sağlamadığı gibi, sürekli bir gelir güvencesi de sunmamaktadır. Bu nedenle, Romanlar istihdamda yer almakta ancak istihdam edilmenin sosyal ve toplumsal faydalarından yararlanamamaktadır. Bunun yanında, kalıcı bir istihdam imkânı sağlanamadığı için gelir ve sosyal koruma anlamında güvencesizlik ortaya çıkmaktadır.

Romanların istihdam olanaklarından ve işgücü piyasasından dışlanmaları, ekonomik hayata katılımdan da dışlanma anlamına gelmekte ve Romanlar üzerinde psikolojik etkiler doğurmaktadır. İstihdam edilmek bireyler üzerinde yalnızca ekonomik anlamda değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik anlamda da olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Bunun tersi olarak işsizlik, sosyal ve psikolojik problemleri açığa çıkarmakta, derinleştirmekte ve kalıcı hale getirmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Romanların yaşadıkları bölgeye mahkûm kalmalarının, hayata yönelik algılarının değişmesinin ve bu açıdan toplumdan uzaklaşmalarının istihdama erişim ile yakından ilgisi bulunmaktadır. İstihdama erişim noktasında yaşanan sorunlar bir kartopu haline gelmekte ve büyüyerek sorunun boyutunu artırmaktadır.

Romanların, istihdama erişim önündeki engelleri aşsalar bile kalıcı, düzenli bir gelir güvencesi sağlayan ve sosyal güvenceye erişim imkânı tanıyan işlerde istihdam edilemedikleri görülmektedir. Genellikle “Roman işleri” olarak görülen mesleklerde istihdam edilen Romanlar, bu nedenle klasik eğitimin kapatamadığı beceri açığını, işbaşı eğitimle kapatma imkanından da mahrum kalmaktadır. Seyyar satıcılık, müzisyenlik, falcılık gibi genellikle enformel sosyal ağlar ve genetik yatkınlık nedeniyle “Roman işleri” (Marsh, 2010, s. 53) olarak bilinen işlerde istihdam edilen Romanlar, ekonomik ve toplumsal gelişim noktasında sorun yaşamaktadır.

Türkiye İş Kurumu (İŞKUR), Romanlara yönelik mesleki ve teknik eğitim programları yürüterek ve doğrudan Romanları kapsayan özel nitelikli programlar açarak Romanların istihdama erişiminin sağlanması yönünde önemli adımlar atmıştır. Ancak önyargılara karşı mücadele uzun bir süreç ve zahmetli bir iştir. Bu konuda yürütülen çalışmalar, istihdam edilebilirlik yaklaşımını benimseyen ve Romanların istihdam edilememesini, yine Romanların beceri seviyesinin doğurduğu bir sorun olarak algılayan bir bakış açısını işaret etmektedir. Bu bakış açısı, mevcut ayrımcılığa yönelik yeni bir çözüm ortaya koymayan ve dönüştürücü olmayan bir çözüm yaklaşımıdır.

İŞKUR mesleki ve teknik eğitimin yanında Toplum Yararına Çalışma Programları ile de Romanlara yönelik istihdam imkanlarını artırmaya çalışmaktadır. İstihdama erişimin

önündeki engelleri azaltmaya ve kalıcı olarak sorunun çözümüne fayda sağlayacak boyutta bir politika bileşeni ortaya konulana kadar, aktif istihdam politikaları vasıtasıyla daha çok kişiye istihdam imkânı sağlanması gerekliliği çerçevesinde atılan adımlar, istihdama erişimin önündeki engelleri, sosyal dışlanmayı ve dışlanma algısını azaltıcı etkiler doğuracaktır.

2.2- Sürekli Gelirden Yoksunluk ve Çalışan Yoksullar

Sosyal dışlanmanın ve ekonomik hayata katılımın engellenmesinin önemli bir sonucu yoksulluktur. Yoksulluk, sosyal politikanın tarih boyunca üzerinde durduğu sosyal sorunlar arasındadır. Yoksulluk sorununun çoğu kez yalnızca akademik bir tartışma olmadığı, aynı zamanda bir politika sorunu olduğu değerlendirilmektedir (Alcock, May ve Rowlingson, 2011, s. 179).

Yoksulluğun hem akademik hem politik açıdan çok önemli bir sorun olması, tanımlanmasındaki zorluğu ortadan kaldırmamaktadır. Yoksulluğun tanımının yapılması ve ölçülmesi oldukça zordur. Bu nedenle, yoksulluğun mutlak ve görelî olarak iki farklı şekilde ölçülmesinin yapılmasına çalışılmaktadır. Mutlak yoksulluk, yaşamın temel gerekliliklerinden yoksun olma halidir. Mutlak yoksulluğun tanımında yoksulluk için temel gereksinimlerin belirlenmesi ihtiyacı söz konusudur (Şenkal, 2007, s. 396).

Görelî yoksulluk ise yoksulluğun belirlenmesinde zaman ve mekâna göre değişik koşullar üzerinden değerlendirme yapılmasını gerektirmektedir. Belirlenmiş bir yaşam standardının altında yaşamak, görelî olarak yoksul olmak anlamına gelmektedir. Bu zorluk nedeniyle yoksulluk ifadesi yerini yoksunluğa bırakmış; temel haklardan ve özgürlüklerden yoksun olmak, yoksulluk ile ilişkilendirilerek, yoksulluğa neden olan unsurlar olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Bu yaklaşıma esas kavram ise sosyal adalettir. Devletlerin görevinin yoksunluğu ortadan kaldırmak ve vatandaşlarına asgari bir yaşam düzeyini sağlamak olduğu düşüncesinden hareketle yoksunlukların önlenmesine yönelik politikalar oluşturulmaya başlanmıştır (Özdemir, 2007, s. 71).

Türkiye’de halihazırda etnik kökenlere göre düzenlenmiş bir veri seti olmamakla birlikte, Romanların önemli bir bölümünün ciddi düzeyde yoksulluk içinde oldukları görülmektedir (Fundación Secretariado Gitano, 2010, ss. 11-12). Bununla birlikte, Domlar için yoksulluğun çok daha belirgin bir sorun olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun nedeni, Dom grupları içinde yoksulluğun daha da derinleşmiş olmasıdır (Kolukırık, 2008, s. 152).

Romanların istihdama erişebilmeleri halinde çoğu kez gelir güvencesi olmayan, süreklilik arz etmeyen ve geleneksel meslekler olarak ifade edilen müzisyenlik, çiçekçilik, falcılık gibi işlerde çalışabildikleri görülmektedir. Bu tip işlerde istihdam edilmek düzenli bir

gelirden yoksun olmak ve çoğunlukla günlük ihtiyaçları karşılayamayacak düzeyde gelir elde etmek anlamına gelmektedir. Bütün bu nedenlerle, Romanların işgücü piyasasındaki konumlarını çalışan yoksullar olarak tanımlamak mümkündür (Akkan, Deniz ve Ertan, 2011, s. 50). Romanlar, işgücü piyasasında istihdam imkânı bulabilseler bile düzenli ve yeterli bir gelir imkânı sunmayan işlerde çalışmak durumunda kalmaktadır. Bu açıdan, Romanlar istihdam imkanına kavuşmuş olsalar dahi bu durum onlar için yoksulluktan kurtulmak anlamına gelmeyebilmektedir.

Diğer taraftan, Romanların mevsimlik tarım işlerinde de istihdam edildikleri görülmektedir (European Roma Rights Centre, 2011, s. 21). TÜİK Hane Halkı İşgücü Anketi Eylül ayı verilerine göre tarım sektöründe istihdam edilen kişilerin yüzde 88,3'ü kayıt dışı istihdam edilmektedir (TÜİK, HHİGA Eylül 2019). Daha çok tarım sektöründe ve mevsimlik çalışma imkânı bulan Romanlar da bu oran içerisinde yer almaktadır. Tarım sektöründe mevsimlik olarak çalışmak hem sigortasız çalışma nedeniyle sosyal güvenceden yoksunluk, hem de gelir güvencesizliği anlamına gelmektedir. Bütün bunların yanında, mevsimlik tarım işçileri barınma, sağlık ve eğitim konusunda da çok ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır.

Mevsimlik tarım işçilerinin tarım dönemlerinin genellikle eğitim dönemleri ile çakışması sonucu eğitim süreçlerine katılamama sorunu yaşadığı görülmektedir. Bunun yanında, tarım işçilerinin tarım arazileri çevresinde sıhhi olmayan ortamlarda barınmaları söz konusudur. Bu nedenle, kalıcı rahatsızlıklar, günlük kalori ihtiyacının karşılanamaması, hijyenik sorunlar nedeniyle bulaşıcı hastalıklar gibi pek çok sorun ortaya çıkmaktadır (Özbekmezci ve Sahil, 2004, s. 272). Romanların istihdama ancak bu tür işlerde erişebilmeleri, istihdamdan beklenen faydanın sağlanamaması sonucunu doğurmaktadır. Romanlar istihdam edilmekte, ancak istihdam edilmek vasıtasıyla toplumsal entegrasyon sağlayamamaktadır.

Mevsimlik tarım işlerinde istihdam edilmek, gelir güvencesizliğini Romanlar için kalıcı hale getirmektedir. “Karın tokluğuna” tabir edilebilecek şekilde çalışma sonucu, günlük ihtiyaçlarını ancak karşılayabilen Romanların geleceğe dair plan yapma ihtimali ortadan kalkmaktadır. Buna ek olarak, Romanların ancak bazı bölgelerde mevsimlik tarım faaliyetlerinde çalışabildikleri, ayrımcılığa maruz kaldıkları bazı bölgelerde ise mevsimlik tarım işlerinde dahi çalışamadıkları görülmektedir.

Romanların işgücü piyasasına girişte karşılaştıkları zorluklar, onları kalıcı ve sosyal güvence sunan işlere erişim noktasında da engellemektedir. Genellikle ikincil işgücü piyasasında yer alan işlerde ve enformel ağlarla istihdam imkanına ulaşabilen Romanlar, bu şekilde ulaştıkları istihdam imkanlarında yeterli ve düzenli bir gelire kavuşmamaktadır. Diğer yandan, Romanların mevsimlik tarım işleri, müzisyenlik gibi işlerde istihdam edilmesinin bir

diğer boyutunun da şehir hayatında Roman görüntüsüne tahammül edilememesi olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır (Akkan, Deniz ve Ertan, 2011, s. 51). Bu gibi nedenlerle Romanlar çalışsalar bile yoksulluktan kurtulamamaktadır.

2.3- Sosyal Güvenceden Yoksunluk

Sosyal güvenlik sistemleri, karşılaşmaları durumunda ortaya çıkabilecek mutlak veya muhtemel tehlikelerin sonuçlarına karşı bireylere bir gelir garantisi sağlayarak onları sosyal koruma altına almayı amaçlamaktadır (Arıcı, 2015, s. 4). Bu çerçevede, sosyal güvenlik sistemlerinin geleceğe dair bazı risklerin tazmini için çalışanlardan, çalışırken ödenen primler vasıtasıyla koruma öngördüğü söylenebilir. Dolayısıyla, sosyal güvenlik sistemlerinden sağlanan yardımlardan faydalanabilmek için kayıtlı, yani sigortalı olarak çalışmak gerekmektedir.

Romanların işgücü piyasasında çoğu kez kayıt dışı istihdam edildikleri görülmektedir. Kayıt dışı istihdam yalnızca Romanlar özelinde değil, Türkiye işgücü piyasasının tamamında çok önemli bir sorundur. 2019 yılı Eylül ayı TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre kayıt dışı istihdam oranı %36'dır (TÜİK, HHİGA Eylül 2019). Bu anlamda, ortalama her üç kişiden birinin sigortasız olarak çalıştığı söylenebilir. Kayıt dışı istihdam oranı belirli gruplar özelinde daha yüksektir. Ancak Türkiye'de toplumsal kesimler bazında böyle bir değerlendirme yapmak için gerekli veriler bulunmadığından, bu konuda net bir rakam verilmesi doğru olmayacaktır.

Diğer yandan, kayıt dışı istihdama karşı bütün dünyada tek bir tutum olduğu söylenemez. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı istihdamın politik bir tercih olarak sunulduğu görülmektedir (Berg ve Kucera, 2010, s. 148). Ülkenin ekonomik koşullarına göre değişmekle birlikte, özellikle bazı sektörlerde yoğun bir denetim yapılmamakta veya bazı kesimlerin kayıt dışı istihdamının engellenmesine yönelik politika bileşenleri çok sıkı uygulanmamaktadır. Türkiye için de 2000 öncesi dönem itibarıyla bu değerlendirmenin yapılması yanlış olmayacaktır. Ancak 2000 sonrasında kayıt dışı istihdama yönelik olarak takınılan kararlı tutum ile bu durum değişmiştir.

Kayıt dışı istihdam edilmek, sosyal güvenlik sisteminin kapsamı dışında olmak anlamına gelmektedir. Sosyal güvenlik sisteminde koruma altına alınan risklerden faydalanamayan kayıt dışı çalışanlar, bu risklerin sonuçlarına karşı korumasızdırlar. Kayıt dışı çalışan bir kişi, sosyal güvence kapsamında koruma altına alınan risklere yönelik sigorta kollarından sağlanan hiçbir yardımdan faydalanamayacaktır. Dolayısıyla, kayıt dışı çalışan

Romanlar çalışırken güvence altında değildirler. Romanların istihdam üzerinden refaha ve sosyal güvenceye erişimleri kayıt dışı istihdam edilmeleri nedeniyle mümkün değildir.

Sosyal güvenlik sisteminde uzun vadeli riskler olarak ifade edilen malullük, yaşlılık ve ölüm, çalışan kişileri ve geride kalanları istihdam edilmeden gelire kavuşturma amacını taşımaktadır (Güzel, Caniklioğlu ve Okur, 2012, s. 501). Bu bağlamda, belirli bir süre çalışan kişiye, çalıştığı süre boyunca ödediği primler karşılığında gelir güvencesi sağlanmaktadır. Ancak kayıt dışı istihdam edilen kişiler bu güvenceden faydalanamazlar. Romanların toplumsal ve ekonomik hayata katılımlarının sağlanamaması, sosyal güvenlik sisteminden faydalanmalarını da engellemektedir. Bu bağlamda, Romanlar arasında kayıtlı sektörlerde istihdam ve dolayısıyla sosyal güvence çok sınırlıdır (Adaman ve Erus, 2011, s. 5).

Çalışmanın daha önceki bölümünde de vurgulandığı üzere, Romanların sözleşmeye dayalı, tam zamanlı ve sürekli istihdam fırsatlarına erişimlerinin sınırlı olması aynı zamanda sosyal sigorta kapsamının dışında kalmalarına neden olmaktadır. Sosyal güvenlik sisteminin işleyiş esasına göre belirli bir süre çalışmak ve bu sürede ödenen primlerin karşılığı olarak sağlanan yardımlardan faydalanmak esastır. Ancak Romanlar istihdama erişim noktasında dışlanmaya maruz kaldıkları, dahası iş bulabilseler bile sosyal güvenceden mahrum oldukları için sosyal güvenlik sisteminden yararlanabilecek kadar uzun sürelerle kayıtlı olarak istihdam edilememektedir. Böyle olunca da sosyal koruma şemsiyesi içerisinde kendilerine yer bulamamaktadırlar.

Romanların sosyal güvenlik sisteminde yer almalarını sağlayan iş imkanları yaratan işyerlerinin sayısının azalmasıyla birlikte, sosyal güvenceden yoksunlukları da artmıştır (Akkan, Deniz ve Ertan, 2011, s. 55). Türkiye’de yaşanan özelleştirme süreçleri, bu artışın nedenlerinden biridir. Genel olarak özelleştirmeler ve kamu iktisadi teşebbüslerinin kapanması, bütün sosyal kesimler için formel istihdam imkanlarının azalması anlamına gelmektedir. Ancak sosyal dışlanmaya maruz kalan kesimler için bu etkinin düzeyi daha yüksektir. Özel sektör işverenleri için işe alım noktasında ayrımcılığın cezalandırılması çok güçtür. Bu konuda, ancak mağdurların kendi haklarını yasal yollardan araması söz konusu olabilecektir. Bunun dışında, denetim mercilerinin yaptırım uygulaması ihtimali de söz konusu olmamaktadır. Böyle olunca da sosyal dışlanmaya maruz kalan gruplar için bu tip istihdam imkanlarının daralması daha derin etkiler doğurmaktadır.

Kamu iktisadi teşebbüslerinin sayısının azalması ile birlikte, tarımın ekonomideki payının azalması da Romanların istihdama ve sosyal güvenceye kavuşmasındaki zorlukları artırmaktadır. Tarım sektörünün gayrisafi yurt içi hasıla içerisindeki payı 2000 yılında yüzde 10.1 iken 2018 yılı itibarıyla bu oran yüzde 5,8’e gerilemiştir (TÜİK, 2018: Üretim Yöntemiyle

GSYİH). Tarım sektöründe yaşanan bu daralma, istihdam imkanlarını da azaltmıştır. Bu anlamda, söz konusu daralma tarımda çobanlık ve meyve – sebze toplayıcılığı gibi geleneksel işlerin azalmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda, kentlere yaşanan göç ile beraber hizmetler sektöründe iş aranması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ancak Romanların geleneksel işlerden hizmetler sektöründeki işlere geçişi özellikle mesleki eğitim imkanlarının sınırlılığı ve ayrımcı tutumlar nedeniyle söz konusu olamamıştır.

Sosyal koruma şemsiyesi altına girememek, ekonomik anlamda güçlüğe düşme tehlikesini sürekli hale getirmektedir. İstihdam edilemediği veya çalışsa bile sigortası yatmadığı için sürekli gelir güvencesinden yoksun kalan Romanlar, buna ek olarak güvencesizliğin kalıcı hale gelmesi sorunu ile de karşı karşıya kalmaktadır. Sosyal güvenceye kavuşamayan Romanlar için ayrımcılığın sonuçları çok daha şiddetli olarak yaşanmaktadır. Sınıfsal geçişi engelleyen, işbaşında eğitim yoluyla istihdam edilebilirliğin artırılması ihtimalini ortadan kaldıran, topluma karşı yabancılaşma duygusunu körükleyen bir süreç haline gelen sosyal güvenceden yoksunluk, Romanlar için yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal sorunlar da yaratmaktadır. Roman vatandaşların sosyal güvenceden yoksunluğu, istihdam edilememeleri ile başlayan, yoksulluk ile neticelenen ve sonucunda sosyal yardımlarla ancak ateşi söndürülebilen bir döngü olarak varlığını sürdürmektedir.

3- Araştırma Yöntemi

Bu bölümde, çalışmanın problemi, amaçları, sınırlılıkları, yöntemi, araştırma alanı, veri toplama aracı, verilerin toplanması ve analizi ile araştırmadan elde edilen bulgular hakkında bilgi verilmektedir. Bu çalışmanın problemi, Diyarbakır’da yaşayan Domların sosyo-ekonomik durumlarının ve sosyal dışlanmaya maruz kalıp kalmadıklarının belirlenmesidir. Çalışmanın ana hedef kitlesi, Diyarbakır bölgesinde yaşayan Domlar’dır. Araştırmanın temel hipotezleri şu şekilde sıralanabilir:

- Diyarbakır bölgesinde yaşayan Domlar ekonomik ve sosyal açıdan sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadır.
- Söz konusu sosyal dışlanma, özellikle işgücü piyasasına erişim açısından ortaya çıkmaktadır.
- Diyarbakır’da yaşayan Domların maruz kaldığı sosyal dışlanmanın temel nedenleri; düşük eğitim ve nitelik düzeyleri, işsizlik ve gelir yoksunluğudur.

Çalışmanın amacı, sosyal dışlanma ile mücadelede etkin sosyal politikalar geliştirilebilmesine katkı sağlamak üzere Diyarbakır’da yaşayan Domların ekonomik ve sosyal açıdan mevcut durumlarının ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda, araştırmada Diyarbakır’da yaşayan Domların karşı karşıya kaldıkları her türlü ayrımcılık ve sosyal dışlanma biçimleri ile

mücadele edilmesi çerçevesinde ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan mevcut durumları ile maruz kaldıkları sosyal dışlanma düzeyi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılarak veri toplama aracı oluşturulmuştur. Nicel araştırmalar, olay ve olguların dışarıdan ölçülmesi, gözlemlenmesi ve deney yapılması yoluyla, betimleme ve nedensellik ilişkisi içinde gerçeklere ulaşmaya çalışan araştırmalardır (Arıkan, 2011, s. 29). Nicel araştırmalarda, bireylerin davranışları gözlem, deney ve test yoluyla nesnel şekilde ölçülmekte ve sayısal verilerle açıklanmaktadır. Bu tür araştırmalarda temel amaç, insandan, kültürden ve zamandan bağımsız olarak doğruları keşfetmek ve bunları evrensel yasalar olarak genelleştirmektir (Şen, 2005, s. 345).

Çalışmada ortama herhangi bir değişken sokulmaksızın Diyarbakır’da yaşayan Domların sosyal dışlanma çerçevesinde mevcut durumları ve karşı karşıya kaldıkları sorunlar belirlenmeye çalışıldığından, saha araştırmasında hedeflenen amaçlarına ulaşmak için gerekli olan verileri elde etmek üzere betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçevede araştırma, “tarama” (survey) modelinde gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada, öncelikle nicel araştırma sorularının hazırlanması için, daha önce yapılmış benzer çalışmalarda kullanılan veri toplama araçları incelenmiştir. Araştırmada, esas olarak Diyarbakır ilinde yaşamakta olan Domların sosyo- ekonomik durumlarını ve sosyal dışlanmaya maruz kalıp kalmadıklarına ilişkin göstergeleri belirlemeye yönelik bir araştırma modeli kurgulanmıştır. Bu doğrultuda, katılımcıların kişisel özellikleri, hanehalkı özellikleri, refah düzeyleri, işgücü piyasasına katılım eğilimleri ve işgücü piyasası deneyimleri ile işgücü piyasasına erişim açısından maruz kaldıkları sosyal dışlanmanın boyutlarını ortaya koyabilmek amacıyla bir anket formu geliştirilmiştir. Anket formu, 500 katılımcıya yüz yüze görüşme yöntemi ile uygulanmıştır.

Çalışma kapsamında toplanan verilerin istatistiksel analizi için SPSS 23.0 (Statistical Packages For Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde, ankette yer alan sorular için frekans değerleri ve yüzdelik payları tablolar halinde sunulmuştur. Bununla birlikte, çeşitli değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koyabilmek amacıyla çapraz tablolar düzenlenmiştir.

4- Araştırmadan Elde Edilen Bulgular

Araştırmadan elde edilen bulgular, katılımcıların profili, yaşadıkları hanelerin özellikleri, sosyal dışlanma ve işgücü piyasası göstergeleri olmak üzere dört temel başlık altında değerlendirilmiştir.

4.1- Katılımcı Profili

Çalışmada, katılımcı profilinin ortaya konulması için seçilen göstergeler; kişisel özellikler (cinsiyet ve yaş), ailevi yükümlülükler (medeni durum, çok eşlilik hali ve çocuk sahibi olma durumu), eğitim durumu ile nitelik – beceri profili şeklindedir.

Araştırma katılımcılarının yüzde 61,6'sı kadın, yüzde 38,4'ü ise erkektir. Diyarbakır'daki Dom topluluğunun karşı karşıya kaldıkları sosyal dışlanma çok boyutlu bir bakış açısı içinde araştırıldığından, tüm yaş gruplarından katılımcı seçilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların yaş grupları itibarıyla dağılımları incelendiğinde; yüzde 22,2'sinin 30 – 40, yüzde 20,8'inin 20 – 24, yüzde 15,8'inin 41 – 50, yüzde 14,6'sının 25 – 29, yüzde 14,4'ünün 15 – 19 yaş grubunda ve yüzde 12'sinin de 50 yaş üzerinde olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan Dom nüfusunun yüzde 50'si 30 yaş altı gençlerden oluşmaktadır. Gençlerin ve yetişkinlerin sosyal dışlanmanın farklı görünümelerini tecrübe edebildikleri düşünüldüğünde, araştırmada yaş grupları itibarıyla dengeli bir dağılım gözetilerek, sosyal dışlanma ve ayrımcılıkla ilgili sorunların daha ayrıntılı analiz edilmesi amaçlanmıştır.

İşgücü piyasasına katılımı etkileyen unsurlara ilişkin teorik çerçeveden hareketle, ailevi yükümlülüklerin işgücü piyasasına katılma ve iş arama davranışı ile istihdam tercihleri üzerinde etki edeceği varsayımı ile katılımcıların medeni durumları ve çocuk sahibi olup olmadıkları konusu da araştırılmıştır. Bununla birlikte, Roman topluluklara ilişkin kültürel özelliklerden birinin erken yaşlarda yapılan evlilikler ile çok eşlilik olması nedeniyle katılımcılara kaç kez evlendikleri ve mevcut eşleriyle resmi nikahlarının olup olmadığı soruları da yöneltilmiştir.

Araştırmaya katılan Domların yüzde 74'ü evlidir. Buna karşılık, yüzde 22,2'si bekar ve yüzde 3,8'i de daha önce evlenmiş ancak boşanmıştır. Diyarbakır bölgesinde araştırmaya katılan Domların yüzde 74'ünün çocuğu vardır. Bu bağlamda, evli katılımcılar ile çocuk sahibi olanların oranı birlikte düşünüldüğünde, evli olan katılımcıların hemen hepsinin aynı zamanda çocuk sahibi oldukları ifade edilebilir. Evlilik ve çocuk sahibi olmak, teorik olarak erkekler açısından işgücü piyasasına katılım düzeyini artırmakta; ancak kadınlar açısından aile içi sorumluluklar nedeniyle bunun tersi bir etki yaratmakta, yani işgücü piyasasının dışında kalma yönündeki eğilimi desteklemektedir.

Araştırmaya katılan Domlar arasında çocuğu olanların yüzde 82'sinin üç ve daha fazla çocuğu vardır. Domların çocuk sahibi olmaya ilişkin bakış açıları değerlendirildiğinde; çocukların bir işgücü olarak görüldüğü sonucuna ulaşılabilmektedir. Çocuk yetiştirmenin ekonomik – sosyal maliyeti ve Domların ekonomik durumu göz önünde bulundurulduğunda,

çocuk sahibi olmaya yönelik bakış açısının yeterlilikten ziyade ekonomik kapasite artırımı ve soyun devamı olarak görüldüğü söylenebilir.

Tablo 1.

Katılımcı Profiline İlişkin Bilgiler

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Yaş Grubu	Frekans	Yüzde
Kadın	308	61.6	0 – 15	1	0.2
Erkek	192	38.4	15 – 19	72	14.4
			20 – 24	104	20.8
Medeni Durum	Frekans	Yüzde	25 – 29	73	14.6
Bekar	111	22.2	30 – 40	111	22.2
Evli	370	74.0	41 – 50	79	15.8
Boşanmış	19	3.8	51 – 64	44	8.8
			65 +	16	3.2
Evlilik Sayısı	Frekans	Yüzde			
1	365	73.0	Çocuk Sayısı	Frekans	Yüzde
2	20	4.0	1	32	6.4
3	2	0.4	2	32	6.4
Cevaplamayan	113	22.6	3	53	10.6
			4	73	14.6
Çocuk Sahibi Olma	Frekans	Yüzde	5 +	178	35.6
Çocuğu Var	370	74.0	Cevaplamayan	132	26.4
Çocuğu Yok	19	3.8			
Cevaplamayan	111	22.2			

4.2- Hanehalkı Özellikleri

Çalışma kapsamında katılımcıların sosyo-ekonomik durumlarının daha iyi tanımlanabilmesi açısından yaşamakta oldukları hanelerin özellikleri ile refah düzeyine ilişkin bazı göstergeler de araştırılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle katılımcılara yaşadıkları hanelerdeki kişi sayısı, hanedeki gelir getirici kişi sayısı, ikamet ettikleri evin mülkiyetinin kime ait olduğu ve hanenin toplam geliri sorulmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, katılımcıların yüzde 73’ü 5 ila 10 kişiden oluşan; yüzde 12’si de 11 ve daha fazla sayıda kişiden oluşan geniş ailelerde yaşamaktadır. Buna karşılık, katılımcıların sadece yüzde 1,2’si 2 – 4 kişiden oluşan çekirdek ailelerde yaşamını sürdürmektedir. Bu veri, Romanların genel olarak aşırı kalabalık hanelerde yaşamlarını sürdürdükleri yönündeki tespitle uyumludur. Dolayısıyla, araştırma kapsamındaki Domların aşırı kalabalık hanelerdeki yaşamın neden olduğu olumsuz ekonomik ve sosyal sonuçlardan etkilendiklerini söylemek mümkündür. Kalabalık bir hanede yaşamak,

hane içerisinde gelir getirici kişi sayısı da az olduğu zaman doğrudan yoksulluk sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca kalabalık hanelerde ailenin gelirinin hanedeki kişi sayısına yetmesi gerekliliği söz konusu olduğundan daha yüksek gelirin sosyal güvenceye tercih edilmesi ve kayıt dışı istihdama meyli artırdığı görülmektedir.

Katılımcıların büyük bir bölümünün (yüzde 85'inin) geniş ailelerde yaşadığı ortaya konulmuş olmakla birlikte, diğer taraftan, hane içinde gelir getirici kişi sayısının son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Katılımcıların yüzde 46,2'sinin, yani neredeyse yarısının hanesinde yaşayan hiç kimse haneye gelir getirmemektedir. Bununla birlikte, yüzde 46,8'inin hanesinde tek bir kişi gelir sahibidir. Katılımcıların yüzde 4'ünün yaşadığı hanelerde gelir getirici kişi sayısı 2, yüzde 2,4'ünün yaşadığı hanelerde 3 ve sadece 3 kişinin yaşadığı hanede ise 4'tür. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, katılımcıların yüzde 26,4'ü kendi mülkünde, yüzde 23,4'ü ise aile bireylerinden birinin mülkiyetindeki evlerde yaşamaktadır. Buna karşılık, katılımcılar arasında kirada oturanların oranı yüzde 32,8'dir. Yaşanılan hanenin kira olması, her ay belirli bir miktarın barınma ihtiyacına karşılık harcanması gerekliliğini ve bu nedenle de daha yüksek gelir elde etme ihtiyacını doğurmaktadır.

Katılımcıların yaşadıkları haneler günlük olarak elde edilen hane içi toplam gelir düzeyi açısından değerlendirildiğinde, son derece olumsuz bir tablo ortaya çıkmaktadır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, katılımcıların yüzde 66,5'inin yaşadığı hanede günlük toplam gelir 20 TL'nin altında kalmaktadır. Bununla birlikte, katılımcıların yüzde 27,5'i günlük toplam gelirin 21 – 50 TL arasında olduğu hanelerde, yüzde 4,8'i 51 – 100 TL arasında olduğu hanelerde ve yüzde 1,2'si de 100 TL ve daha yüksek olduğu hanelerde yaşamaktadır. Hanelerin toplam gelir düzeylerine ilişkin bu bulgular, araştırma kapsamındaki kişilerin yaşamakta olduğu hanelerin çoğunlukla düşük gelir grubunda olduklarını, hatta yoksulluk sınırının[§] altında bir yaşam sürdürdüklerini ortaya koymaktadır. Sosyal dışlanmanın önemli bir nedeninin gelirden yoksunluk ve yoksulluk hali olduğu düşünüldüğünde, araştırmaya katılan Domların büyük bir bölümünün – sadece gelir yoksunluğu sebebiyle bile – ciddi anlamda sosyal dışlanmaya maruz kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dahası, araştırma kapsamındaki kişilerin elde ettikleri

---

[§] **Yoksulluk Sınırı:** Toplumun en küçük birimi olarak ele alınan 4 kişilik bir ailenin zorunlu harcamalarının minimum ne kadar olması gerektiğini hesaplayan değerdir. Yoksulluk sınırı; kira, ulaşım, su, elektrik, eğitim, giyim, iletişim, kültürel etkinlik gibi en temel ihtiyaçların gerçekleştirilmesi için gerekli olan para miktarını ifade etmektedir. TÜİK tarafından gerçekleştirilen, en güncel Yoksulluk Çalışması (2015) sonuçlarına göre, 2015 yılı itibarıyla Türkiye'de kişi başı günlük harcaması, cari satınalma gücü paritesine göre 2.15 doların altında olan fert oranı yüzde 0.06; kişi başı günlük harcaması, cari satınalma gücü paritesine göre 2.15 doların altında olan fert oranı ise yüzde 1.58'dir.

gelirlerin düzenli olmadığı varsayımından hareketle, ailelerin günlük ihtiyaçlarını karşılamak noktasında yaşadıkları sorunların daha da derinleştiği düşünülmektedir.

Hane içinde elde edilen gelirin bu kadar düşük olmasının, başka bir muhtemel sonucu da çocukların okul terk oranlarının yüksek olmasıdır. Bir yandan yoksulluk nedeniyle Dom ailelerin çocuklarının okula devamını sağlayacak finansal güce sahip olmamaları, diğer yandan Roman çocukların yine yoksulluk yüzünden aile bütçesine katkı yapmak amacıyla küçük yaşlarda okulu bırakarak çalışmaya başlamaları, Domların daha çocuk yaşlardan itibaren şiddetli bir sosyal dışlanma deneyimi yaşamalarına yol açmaktadır.

Araştırma kapsamında, sosyal dışlanma düzeyini ortaya koymak açısından katkı sağlayacağı düşüncesiyle, katılımcıların refah düzeyleri de sorgulanmıştır. Bu bağlamda, katılımcılara elde ettikleri gelire (yapılan işten kazanılan + sosyal yardım vb. olmak üzere toplam gelir dikkate alınmıştır) hayatlarını sürdürüp sürdüremedikleri sorusu yöneltilmiştir. Söz konusu soruya verilen yanıtlar, katılımcıların büyük bölümünün temel ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayacak bir gelir düzeyine sahip olmadıklarını göstermektedir. Öyle ki, katılımcıların yaşadıkları hanelerdeki gelir düzeyleri göz önüne alındığında, bu bulgu şaşırtıcı olmaktan uzaktır. Söz konusu gelir seviyeleri ile – Türkiye'nin hangi bölgesinde yaşanılırsa yaşanılırsın – günlük ihtiyaçların karşılanması son derece güçtür.

Elde edilen sonuçlar, araştırmaya katılan Domların yüzde 77,6'sının gıda, barınma ve elektrik gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak gelire sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, gelir yoksunluğu, araştırmaya katılan Domlar açısından sosyal dışlanmanın temel nedenleri arasında bir kez daha kendisini göstermektedir. Bununla birlikte, katılımcıların yüzde 21'i temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek geliri elde ettiğini ancak herhangi bir birikim yapamadığını; yüzde 1,2'si temel ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli gelire sahip olduğunu ve az da olsa birikim yapabildiğini ve yalnızca bir katılımcı da temel ihtiyaçlarını karşılayan ve iyi miktarda birikim yapmasını sağlayan düzeyde gelire sahip olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 2.

Hanehalkı Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Hanede Yaşayan Kişi Sayısı	Frekans	Yüzde	Hanede Gelir Getirici Kişi Sayısı	Frekans	Yüzde
Tek kişilik Hanehalkı	6	1.2	Yok	231	6.2
Çekirdek Aileden Oluşan Hanehalkı (2 – 4 kişi)	69	3.8	1 kişi	234	46.8
			2 kişi	20	4.0
Geniş Aileden Oluşan Hanehalkı (5 – 10 kişi)	365	73.0	3 kişi	12	2.4
			4 kişi	3	0.6
Geniş Aileden Oluşan Hanehalkı (11 ve daha fazla kişi)	60	12.0			
Ev Mülkiyeti					
Ev Mülkiyeti	Frekans	Yüzde	Hanenin Toplam Gelir (Günlük)	Frekans	Yüzde
Kendi Mülkü	132	26.4	20 TL altı	332	6.5
Aile Bireylerinden Birine Ait	117	23.4	21 – 50 TL	137	27.5
Kira	164	32.8	51 – 100 TL	24	4.8
Diğer	87	17.4	101 TL ve üzeri	6	1.2
Refah Düzeyi					
Refah Düzeyi	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Barınma, yiyecek ve elektrik gibi temel ihtiyaçlarımı sağlamak için yeterli paraya sahip değilim.	387	77.6			
Temel ihtiyaçlarımı sağlamak için yeterli paraya sahibim ancak birikim yapamıyorum.	105	21.0			
Temel ihtiyaçlarımı karşılamak için yeterli paraya sahibim ve çok az birikim yapabiliyorum.	6	1.2			
Temel ihtiyaçlarımı karşılamak için yeterli paraya sahibim ve iyi miktarda birikim yapabiliyorum.	1	0.2			
Karşılaştırmalı Refah Düzeyi					
Karşılaştırmalı Refah Düzeyi	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Çok kötü	294	58,8	Kısmen kötü	95	9.0
Ne iyi ne de kötü	103	20.6	Kısmen iyi	8	.6
Refah Durumundaki Değişiklik					
Refah Durumundaki Değişiklik	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Geriye gitti.	417	83.4	Bilmiyorum.	3	0.6
Yerinde saydı.	71	14.2	Üzerine çıktı.	9	1.8

4.3- İşgücü Piyasasına Erişime Yönelik Göstergeler

İşgücü piyasasına erişime yönelik göstergeler, sosyal dışlanmanın hem sonucu hem nedeni olarak “çift taraflı” değerlendirilebilecek göstergeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal dışlanma nedeniyle ekonomik faaliyetlere ve işgücü piyasasına katılmada zorluk yaşayan gruplar, gelir elde edememekte; bunun sonucunda da yoksulluk – sosyal dışlanma sarmalına sürüklenmektedir. Dolayısıyla, işgücü piyasasına erişime yönelik göstergelerin neden – sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Diğer yandan, Domların işgücü piyasası ile ilişkisinin genel karakteristiği ile çoğunlukla “geleneksel işleri” tercih etmeleri, ekonomik faaliyetlere katılımın hem bugününe hem de geleceğine ilişkin ipuçları sunmaktadır.

Tablo 3.

İşgücü Piyasasına Erişime Yönelik Göstergeler I

İstihdam	Frekans	Yüzde	Çalışma Şekli 1	Frekans	Yüzde
İstihdamda Değil	440	88	Tam zamanlı	41	70,6
İstihdamda	58	12	Yarı zamanlı	17	29,4
İş Tecrübesi					
İş Tecrübesi	Frekans	Yüzde	Çalışma Şekli 2	Frekans	Yüzde
1 yıldan az	22	37,2	Geçici	36	61,0
5 yıldan fazla	15	25,5	Sürekli	16	27,2
1-3 yıl	15	25,5	Mevsimlik	7	11,8
3-5 yıl	7	11,8			
Cinsiyete Göre İstihdam Durumu					
Cinsiyete Göre İstihdam Durumu		İstihdam Durumu		Toplam	
		Çalışıyor	Çalışmıyor		
Cinsiyet	Kadın	10	297	307	
	Erkek	47	143	191	
Toplam		57	440	499	

Araştırmaya katılan Domların yalnızca yüzde 12’si istihdamdadır. Bu çerçevede, işgücü piyasasına katılmamanın sosyal dışlanmanın bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan, işgücü piyasasına katılabilen Domların da geçici nitelikteki işlerde istihdam edildikleri görülmektedir. Bu bakımdan, Domların işgücü piyasası ile ilişkileri sınırlı ve geçici niteliktedir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, işgücü piyasasına katılma açısından kadınlar daha dezavantajlı durumdadır. Toplumsal rol dağılımları kadınların ekonomik faaliyetlere ve dolayısıyla işgücü piyasasına dahil olmasını destekler nitelikte değildir. Araştırmaya katılan

kadınların yalnızca yüzde 3,2'si istihdamdadır. Erkeklerde ise bu oran yüzde 24,6'ya yükselmektedir. Dolayısıyla, Domların maruz kaldığı sosyal dışlanmanın kadınlarda daha yüksek düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 4.

İşgücü Piyasasına Erişime Yönelik Göstergeler II

Çalışma Durumu	Frekans	Yüzde	Günlük Ücret	Frekans	Yüzde
İşçi	50	84,7	Günlük 21-50 TL Arası	48	81,3
Kendi Hesabına Çalışan	8	13,5	Günlük 20 TL Altı	8	13,5
Memur	1	1,8	Günlük 51-100 TL arası	3	5,2
Toplam	59	100	Toplam	59	100
Geleneksel İş Tercihi					
Geleneksel İş Tercihi	Frekans	Yüzde	Kayıt Dışı İstihdam	Frekans	Yüzde
Evet İsterim	33	55,9	Sosyal güvence yok	44	74,5
Hayır İstemem	26	44,1	Sosyal güvence var	15	25,5
Toplam	59	100	Toplam	59	100
İş Memnuniyeti			Frekans	Yüzde	
Memnun değilim			20	33,8	
Fena değil			18	30,5	
Memnunum			14	23,7	
Hiç memnun değilim			6	10,2	
Çok memnunum			1	1,8	
Toplam			59	100	
			Sosyal Güvence		
			Yok	Var	Toplam
Hanedeki Yaşayan Kişi Sayısı	Geniş Aileden Oluşan Hanehalkı (5-10 kişi)		36	12	48
	Çekirdek Aileden Oluşan Hanehalkı (2-4 kişi)		6	2	8
	Geniş Aileden Oluşan Hanehalkı (11+ kişi)		2	1	3
	Tek kişilik Hanehalkı		-	-	-
	Toplam		44	15	59

Araştırmaya katılan Domlardan istihdam edilenlerin yüzde 84,7'si işçi olarak çalışmaktadır. Kendi hesabına çalışan ve memur olan Domların oranı yalnızca yüzde 13,5'tir. Bu çerçevede, Domların kamu istihdamına erişiminin imkansızca yakın, kendi hesabına

çalışmanın ise çok sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Kamu istihdamına erişim konusunda özellikle Domların kimlik çıkarmaktan başlayan toplumsal süreçlere katılamama durumunun etkili olduğu düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında, istihdamda yer alan Domların yüzde 81,3'ünün araştırmanın gerçekleştirildiği dönemdeki asgari ücret düzeyinin altında gelir elde ettiği görülmektedir. Genellikle kayıt dışı istihdam edilen Domların çalışan yoksul statüsünde olduğunu söylemek mümkündür. İstihdam imkanına kavuşamayan, çalışsa bile sosyal güvenceden yoksun kalan Domlar, ancak günlük hayatlarını sürdürebilecek seviyede gelir elde edebilmekte, tasarruf yapmadığı gibi hayatını insan onuruna yakışır seviyede sürdürmekten de uzak kalmaktadır. Diğer taraftan, istihdam imkanına kavuşmalar bile Domların sosyal güvenceye erişememeleri söz konusudur. Araştırma sonuçları, istihdamdaki Domlardan yalnızca yüzde 25,5'inin kayıtlı şekilde istihdam edildiğini ortaya koymaktadır. Türkiye işgücü piyasasında kayıt dışı istihdam oranınının 2019 yılı Eylül ayı itibarıyla yüzde 36 olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Domların yüzde 74,5 oranında kayıt dışı istihdam edilmesi sosyal güvenceye erişim anlamında önemli sorunların olduğunu göstermektedir.

Domların iş memnuniyetinin de düşük olduğu görülmektedir. İstihdam edilen Domların yüzde 44'ü işinden memnun değilken, yalnızca yüzde 25,5'i işinden memnundur. Araştırma kapsamında istihdamdaki Domlara, Domlara özgü geleneksel işlerde (çalgıcılık, falcılık, çiçekçilik) çalışmayı isteyip istemedikleri de sorulmuştur. İstihdamdaki Domların yüzde 55,9'u geleneksel işlerde çalışmak istediğini ifade etmiştir. Bu bakımdan, Domların geleneksel işlerde kendilerini daha rahat ve bu çerçevede daha güvende hissettikleri söylenebilir. Bu durum bir yandan Domların geleneksel işler dışında işgücü piyasasında var olamamasını açıklarken, diğer yandan Domların eğitim ve toplumsal hayattan dışlanmalarının sonucu olarak geleneksel işlere hapsedildiğini göstermektedir.

Domların genellikle geçici ve gelir düzeyi düşük işlerde çalışmalarının nedenleri de işgücü piyasasındaki konumlarını değerlendirebilmek açısından önemlidir. İstihdamdaki Domların yüzde 67,7'si, mevsimlik işlerde Domların tercih edilmesinin nedeni olarak Domların "ucuza çalışması", başka bir ifadeyle "ucuz işgücü" olarak görülmesi olduğunu ifade etmiştir. Domların düşük ücretle çalışmaya mecbur kalmaları nedeniyle düşük ücret düzeyinde çalışmayı kabul etmeleri, mevsimlik işlerde tercih edilmeleri sonucunu doğurmaktadır. Diğer yandan Domların bu durumu ifade biçimleri de, işgücü piyasasına ilişkin algılarının ne yazık ki olumsuz olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 5.

İşgücü Piyasasına Erişime Yönelik Göstergeler III

Mevsimlik Çalışmada DOM'ların Tercih Edilme Nedenleri	Frekans	Yüzde
Ucuza Çalışıyoruz	40	67,9
Domlar Bu İş İçin Çok Yatkınlar ve Çok Becerikliler	10	16,9
Bu İş Domlardan Başkası Yapmaz	9	15,2
Toplam	59	100
İstihdamda Tercih Edilen Meslek		
Fark Etmez, Ne İş Olsa Yaparım	121	24,2
Çalışmazdım	75	15
Temizlik	69	13,8
Çalışamıyorum	22	4,4
Çiçekçilik	19	3,8
Müziyenlik	13	2,6
Tekstil	13	2,6
Kendi İşimi Kurmak İsterdim	13	2,6
Çiftçilik	6	1,2
Sigortalı İşte Çalışmak İsterim	5	1
Şoförlük	5	1
Bilmiyorum	5	1
Okumak İsterdim, Çalışmak Değil	4	0,8
Kuaför	4	0,8

Araştırma kapsamında Domlara, istihdam edilmeyi tercih ettikleri meslekler de sorulmuştur. Domların önemli bir bölümünün meslek tercihi olmadığı, daha çok düşük nitelikli işgücü gerektiren mesleklerde istihdam edilmeyi ve hatta hiç çalışmamayı tercih ettiği görülmektedir. Domların meslek tercihlerindeki çerçeve, işgücü piyasası ile ilgili hayallerinin de sosyal dışlanma ile kısıtlandığını ortaya koymaktadır. Domların yüzde 24,2'sinin meslek tercihi olmaması, yüzde 15'inin de çalışmama yönünde tercihte bulunması, işe ve mesleğe ilişkin algıların ekonomik faaliyete katılım konusunda yaşanan sorunların neticesinde oluştuğunu göstermektedir.

Çalışmada, işsizliğin neden olduğu sosyal dışlanmanın boyutunu ve sosyal dışlanmanın ne oranda işsizliğe neden olduğunu tespit edebilmek amacıyla, işsizlik durumu da araştırılmıştır. Araştırmaya katılan Domların yüzde 47,6'sı işsizdir. İşsizlerin yüzde 96,2'si iki hafta içerisinde işbaşı yapabilecek durumdadır. Araştırmada, katılımcıların işsiz olup olmadıkları TÜİK'in işsizlik kriteri temel alınarak değerlendirilmiştir. Katılımcıların kendisini işsiz olarak tanımlamayan yüzde 40,6'lık kesimi içerisinde yalnızca yüzde 29,6'sı istihdamdadır. Kalan kesim ise ne eğitimde ne de istihdamdadır. Bu bağlamda ne eğitimde ne de istihdamda olan kesimin sosyo- ekonomik durumunun çok daha kötü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 6.

İşgücü Piyasasına Erişime Yönelik Göstergeler IV

İşsizlik			İşbaşı Yapabilme Durumu			İki Hafta İçerisinde İşbaşı Yapabilme Durumu		
	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
İşsiz	238	47,6	İşbaşı yapabilir	231	97,4	İşbaşı yapabilir	228	96,2
İşsiz Değil	203	40,6	İşbaşı yapamaz	6	2,6	İşbaşı yapamaz	9	3,8
Toplam	441	88,2	Toplam	237	100	Toplam	237	47,4

İşsizliğin algılanmasındaki farklılık, cinsiyetler itibarıyla işsizlik durumu çerçevesinde daha çarpıcı şekilde ortaya çıkmaktadır. Araştırmaya katılan Dom kadınların yüzde 59'u kendisini işsiz olarak tanımlamamaktadır. Diğer yandan, istihdamdaki kadın oranı yalnızca yüzde 16'dır. Kadınlar arasındaki işsizliğin düşük olmasının nedeni, işgücü piyasasına katılmama yönündeki eğilimdir.

Tablo 7.

İşgücü Piyasasına Erişime Yönelik Göstergeler V

	İşsizlik Durumu		
	İşsiz	İşsiz Değil	Toplam
Cinsiyet			
Kadın	122	176	298
Erkek	116	27	143
Toplam	238	203	441
Yaş Grubu			
30 – 40 Yaş Grubu	61	39	100
20 – 24 Yaş Grubu	53	35	88
41 – 50 Yaş Grubu	40	29	69
25 – 29 Yaş Grubu	35	30	65
16 – 19 Yaş Grubu	33	33	66
51 – 64 Yaş Grubu	9	29	38
65 + Yaş Grubu	7	8	15
Toplam	238	203	441
Hanehalkı Büyüklüğü			
Tek kişilik Hanehalkı	1	5	6
Çekirdek Aileden Oluşan Hanehalkı (2 – 4 kişi)	30	31	61
Geniş Aileden Oluşan Hanehalkı (5 – 10 kişi)	179	138	317
Geniş Aileden Oluşan Hanehalkı (11 + kişi)	28	29	57
Toplam	238	203	441

İşsizlik, hanehalkı büyüklüğü ve yaş ile de yakından ilgilidir. Hanehalkı büyüklüğü arttıkça eğitime erişim sorunu arttığı gibi ekonomik ihtiyaçlar için çalışma eğilimi de artmaktadır. Diğer yandan kalabalık hanelerde eğitime erişim imkanı azaldığı için iş bulabilme imkanı da sınırlanmaktadır. Diğer yandan, yaş ile işsizlik arasında da sıkı bir ilişki söz konusudur. İşsizlik, gençleri farklı nedenlerle çok daha yüksek düzeyde etkilemektedir. Bu bağlamda, araştırmaya katılan işsiz Domların yaş dağılımına bakıldığında işsizliğin 20 – 24 ve 30 – 40 yaş gruplarında yüzde 60 seviyesine çıktığı görülmektedir.

Tablo 8.

İşgücü Piyasasına Erişime Yönelik Göstergeler VI

İşveren Temelli Ayrımcılık	Frekans	Yüzde	Geleneksel İşlerde Çalışma İsteği	Frekans	Yüzde
Ayrımcılık Var	394	78,8	İsterdim	246	49,2
Ayrımcılık Yok	46	9,2	İstemezdim	192	38,4
Toplam	440	88,0	Toplam	438	87,6
İŞKUR Kaydı					
İŞKUR Kaydı	Frekans	Yüzde	Toplum Yararına Çalışma	Frekans	Yüzde
ISKUR kaydı yok	376	75,2	Çalışmadım	435	87,0
ISKUR kaydı var	65	13,0	Çalıştım	6	1,2
Toplam	441	88,2	Toplam	441	88,2
İşsizlik Alternatifi					
İşsizlik Alternatifi			Frekans	Yüzde	
Sigortasız Çalışmaya Devam Ederim			188	37,6	
Diğer			102	20,4	
İstedğim İşi Aramaya Devam Ederim			61	12,2	
Farklı Bir İşte Çalışırım			59	11,8	
Kendi İşimi Kurarım			20	4,0	
Başka Bir Şehirde Çalışırım			9	1,8	
Askere Gitmeyi Tercih Ederim			1	,2	
Toplam			440	88,0	
İşsizlik Süresi					
İşsizlik Süresi			Frekans	Yüzde	
Sürekli İşsizim			310	62	
3 yıl ve daha fazla			37	7,4	
6 ay-1 yıl			33	6,6	
6 aydan az			32	6,4	
1-3 yıl			16	3,2	
İşsizlik deneyimi yok			13	2,6	
Toplam			441	88,2	

İstihdamda olmayan Domların geleneksel işlerde çalışma isteği de yüksektir. İşsiz Domların yüzde 49,2'si geleneksel işlerde çalışmak istediğini ifade etmektedir. İstihdamdaki Domlar içerisinde geleneksel işlerde çalışmak istediğini ifade edenlerin oranının yüzde 55,9 olduğu düşünüldüğünde, işsizlerin geleneksel işlerde istihdama yönelik tutumlarının daha farklı olduğu görülmektedir.

İşsizlik, sosyal dışlanmanın önemli sonuçlarından biridir. Diğer yandan, çoğu kez yoksullukla eş anlamlı kullanılan işsizlik (Kapar, 2005, s. 214), bu bakımdan ekonomik fırsatlara erişim için önemli bir engel teşkil ettiğinden, sosyal dışlanmanın etkisini artırmaktadır. İşsizlik nedenleri açısından konuya yaklaşıldığında, Domların işsizliğinin en önemli nedeninin eğitim olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan, katılımcıların yüzde 23,8'i işsizlik nedeni olarak eğitimi işaret etmiştir. İkincil ve üçüncül nedenlerle birlikte değerlendirildiğinde Domların işsizliğinin en önemli nedeninin eğitimsizlik ve mesleksizlik olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Domlara yönelik ayrımcı yaklaşımların işsizliğin nedenleri içerisinde ikinci sırada olduğu görülmektedir. Erken evlilikler ve çok çocuk sahibi olmanın da Domların işgücü piyasası ile ilişkilerini sınırlaması söz konusudur. Bunun yanında, katılımcılar açısından işsizlik nedenleri içinde yer alan fiziksel yetersizlikler, Domların gıda imkanlarına erişim sorunu ile akraba evlilikleri nedeniyle sağlık açısından yaşanan sorunlara ilişkin ipuçları sunmaktadır.

Araştırma kapsamında, katılımcıların işveren temelli ayrımcılığa ilişkin görüşleri de sorgulanmıştır. Domların yüzde 78,8'i işverenlerin Domlara yönelik ayrımcı tutumlara sahip olduğunu düşünmektedir. İşveren temelli ayrımcılığın varlığına yönelik algı erkeklerde daha yüksek orandadır.

Araştırma çerçevesinde Domların işsiz kalmak yerine tercih edeceği alternatifler de sorgulanmıştır. İşsizliğin alternatifinin ne olduğu hem kayıt dışı istihdamın nedenleri hem de Domların gelecek planlarının şekillenme biçimlerinin tespit edilmesi açısından önemlidir. Araştırmaya katılan Domların yüzde 37,6'sı işsiz kalmak yerine sigortasız, yani kayıt dışı çalışmayı tercih edeceklerini ifade etmişlerdir. Domlar, gelecek güvencesini ve sigortasızlığı, gelire yani ücrete tercih etmek zorunda kalmaktadırlar. Diğer yandan, “farklı bir işte çalışırım” veya “istediğim işi aramaya devam ederim” diyen katılımcıların oranları da toplamda yüzde 25'tir.

İŞKUR, Türkiye işgücü piyasasında iş bulma ve eşleştirme hizmetlerini veren kamu istihdam kurumudur. İŞKUR'a kayıtlılık ve İŞKUR'un düzenlemiş olduğu programlara katılmak, işsizlik sorununu aşmak noktasında bireylerin istekli olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan, uygulanmakta olan sigorta prim teşviklerinin pek çoğunda işe alınan kişinin İŞKUR kaydının bulunması gerekliliği söz konusudur. İŞKUR'a kayıtlı kişilerin teşvik çerçevesinde istihdama erişmeleri daha kolay gerçekleşmektedir. Araştırmaya katılan Domların yalnızca yüzde 13'ünün İŞKUR kaydı bulunmaktadır. Buna karşılık, katılımcıların yalnızca yüzde 1,2'si daha önce toplum yararına çalışma programlarında yer almıştır. Bu iki veri birlikte

değerlendirildiğinde, İŞKUR'un Domlara yönelik çalışmalarını genişletmesi ve Domların İŞKUR hakkında daha fazla bilgilendirilmesi gerektiği açıktır.

İşsizliğin boyutları kadar süresi de önemlidir. İşsizliğin süresi uzadıkça bireylerin iş bulmaya ilişkin inançları azaldığı gibi kayıt dışı istihdama ve hatta suça yönelme eğilimleri artmaktadır. Bu bakımdan, Domların işsizlik deneyimlerinin uzunluğu da araştırılmıştır. Araştırmaya katılan Domların yüzde 62'si sürekli işsiz olduğunu ifade etmiştir. 3 yıl ve daha uzun süredir işsiz olan Domların oranı ise yüzde 7,4'tür. Hiç işsizlik deneyimi yaşamayan Domların oranının yalnızca yüzde 2,6 olması, Domların neredeyse tamamının işsizlikle ilgili uzun veya kısa bir deneyiminin olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç Yerine

“Adım Pehlivan. 58 yaşımdayım. Bu yaşıma kadar kimliksizdim. Annemle babam öldüğünde bile kimliğim yoktu. Kimliğimi yeni çıkardım. Çocuklarımın da bazılarının kimliğini yeni çıkardım. Bazılarının kimliğini de daha çıkartamadım. Çocuklarımı okula gönderemedim. Şehir dışına çıkmak istesek de çıkamıyoruz. Çünkü Türkçemiz yok. Okuma – yazma bilmiyoruz.... Mesela İstanbul'a gitsem yabancıyım. Biri bana yardım etmezse İstanbul'da gezemem. İstanbul'daki bir akrabamın yanına gitmek istesem, tabelalardaki, sokaklardaki yazıları okuyamam. Okuma – yazma bilmezsen gidemezsin.... Genelde dağda, bayırda yaşardık. İnsanlardan uzak yaşardık. Keklik beslerdik. Ava çıkardık. Hayatımız öyle geçti. Şartlar da zorlaşınca biz de şehre yerleştik. Çocuklarımın kaydını da yaptırıyorum. Devlet de yardım ederse çocuklarımı okutmak istiyorum.”

Yukarıdaki sözler, Diyarbakır'da yaşayan bir Doma, 58 yaşındaki Pehlivan amcaya aittir. Giriş bölümünde bahsedilen Küçük Levend'de olduğu gibi, Pehlivan amcağı da genç yönetmen Halil Aygün tarafından çekilen Dom Belgeseli sayesinde tanıyoruz. Bu çalışmada gerek teorik gerekse saha araştırmasından elde edilen bulgular akademik bir bakış açısı içinde yorumlanırken üzerinde durulmak istenen tüm hususlar, aslında Pehlivan amca tarafından özetlenmektedir.

Bu çalışmanın temel çerçevesini Mezopotamya'nın kayıp halkı Domların maruz kaldıkları sosyal dışlanma ve ayrımcılığın ortaya konulması oluşturmaktadır. Giriş bölümünden hatırlanacağı üzere küçük Levend'in, Pehlivan amcanın ve hatta çocuklarının en başta kimlik belgesine sahip olmamakla başlayan, bunun devamında eğitim, sağlık, istihdam, barınma ve temel vatandaşlık haklarına erişememeye kadar uzanan hikayesi, Diyarbakır Domlar ve Romanlar Kültür, Dayanışma, Folklor, Gençlik ve Spor Kulübü Derneği (DOMDER), MEKSA Vakfı ve Sıfır Ayrımcılık Derneği işbirliği ile yürütülen Mezopotamya'nın Kayıp Halkı Domlar; Rehabilitasyon, Sosyalleşme ve İstihdam İçin Destek Merkezi Projesi çerçevesinde

gerçekleştirilen saha çalışmasından elde edilen somut bulgularla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın hedef kitlesini, Diyarbakır bölgesinde yaşayan Domlar oluşturmaktadır. Tarama modelinde gerçekleştirilen saha çalışması için hazırlanan anket formları, yüz yüze görüşme yöntemi ile 500 Domun katılımıyla doldurulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, Domların karşı karşıya oldukları sosyal dışlanma çok boyutlu bir görünüm sergilemektedir.

Birey ya da grupların, içinde yaşadıkları toplumla bütünleşmesini sağlayan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanların tümünden, kısmen veya bütünüyle yoksun olması anlamını taşıyan sosyal dışlanma bağlamında Romanların eğitime, işgücü piyasasına, sağlık hizmetlerine ve barınma imkanlarına erişimleri sınırlıdır. Eğitime erişim sorunları açısından temel sorun alanları, Roman çocukların okula devamlılık düzeyinin düşük; buna karşılık okul terk oranlarının yüksek olmasıdır. Romanlar arasında yaygın olan erken evlilikler ve genç yaşta çocuk sahibi olma eğilimi nedeniyle özellikle kız çocukları büyük ölçüde okula hiç gidememektedir. Ayrıca, okulu bırakma oranlarının cinsiyetler açısından herhangi bir farklılaşma olmaksızın yüksek olması, okuma- yazma dahi bilmeyen ve oldukça sınırlı bir nitelik – beceri profiline sahip olan Romanların işgücü piyasasının dışında kalmasına yol açmaktadır.

Adeta bir silsile şeklinde birbirini takip eden sosyal dışlanma süreçleri bağlamında üzerinde durulması gereken diğer bir husus, Roman toplulukları ve özellikle araştırma alanını temsil eden Domlar açısından yüksek işsizlik, gelir yoksunluğu ve dolayısıyla yüksek yoksulluk oranlarının söz konusu olmasıdır. Bu şartlara, olumsuz barınma ve kötü sağlık koşulları ile kurumsal hizmetlere erişememe hali gibi faktörlerin de eklenmesi, Romanların yaşamdan beklentilerinin düşük olmasına yol açmaktadır. Bu anlamda, Roman çocukları ve gençleri, ebeveynlerinin yaşadıkları hayat standartlarının ilerisine çok da fazla geçememekte ve “yoksulluğun bir nesilden diğerine transfer edilmesi” olgusu ile karşı karşıya kalmaktadır.

Türkiye’deki genel toplumsal yapının bir uzantısı olarak, Roman toplulukları arasında da toplumsal cinsiyetçi yaklaşımın baskın olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Roman kadınların hem kadın hem de Roman olmaları sebebiyle eğitim ve işgücü piyasasına erişim açısından sosyal dışlanmaya daha fazla maruz kaldıkları görülmektedir. Roman kadınların büyük bir bölümü okula hiç başlamadıklarından okuma yazma bilmemektedir. Okur yazar olanlar ise niteliksiz işgücü içinde yer almaktadır. Söz konusu grubun temel geçim kaynağı dilenciliktir. Roman kadınlar, ya dilencilik ve benzer marjinal işlerde güvencesiz koşullar altında, düzensiz şekilde ve düşük gelir elde ederek çalışmakta ya da işgücü piyasasının tamamen dışında kalmaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, Domların ve bütünsel olarak Romanların maruz kaldıkları sosyal dışlanma ve ayrımcılıkla mücadele çerçevesinde istihdama erişim açısından yaşanan sorunların ortadan kaldırılması büyük önem taşımaktadır. Söz konusu mücadele bağlamında uygulanabilecek olan başlıca sosyal içerme politikaları; Romanlara yönelik mesleki eğitim programlarının düzenlenmesi, Romanlara yönelik aktif istihdam politikalarının geliştirilmesi, Romanların İŞKUR hakkında bilgilendirilmesinin sağlanması, Romanlara yönelik istihdam teşviklerinin hayata geçirilmesi, “Roman mahalleleri” şeklindeki mekânsal ayrışmanın ortadan kaldırılması için bütünleşmiş toplum gelişimi yaklaşımının teşvik edilmesi, etnik kökenli ayrımcılığa yönelik mücadelenin artırılması, özellikle bölgedeki bilinçlendirme çalışmalarına devam edilmesi ve tüm bunlarla birlikte, Romanlara ilişkin sivil toplum kapasitesinin artırılması yönündeki çabaların sürdürülmesi şeklinde sıralanabilir.

Günümüzün tanımlanması ve çözülmesi en zorlu sosyo- ekonomik sorunlarından biri sosyal dışlanmadır. Yoksulluk ve işsizlik gibi son derece temel iki sosyo- ekonomik sorunla iç içe geçmiş olan; refah rejimleri, sosyal politika anlayışları, kurumsal ve sosyal destek unsurları ile kültürel özelliklerle doğudan ilişkili olan sosyal dışlanma biçimleri ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır. Türkiye’de çok farklı kesimlerin sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları görülmekle birlikte, tek bir kimsenin; tek bir çocuğun, gencin, kadının, Domun, Romanın, engellinin veya yoksulun bile geride kalmadığı bir toplumsal yapıyı sağlamak şeklindeki temel hedef doğrultusunda sosyal dışlanmaya maruz kalan farklı gruplara yönelik farklı sosyal içerme politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma ile söz konusu politikaların geliştirilmesine katkı sunulması amaçlanmıştır.

Kaynakça

Adaman, F. Ve Burçay, E. (2011). Promoting the Social Inclusion of the Roma: Turkey, Peer Review in Social Protection and Social Inclusion and Assessment in Social Inclusion. European Union.

Akkan, B. E., Deniz, M. B. ve Ertan, M. (2011). Poverty and Social Exclusion of Roma in Turkey, Project for Developing Comprehensive Social Policies for Roma Communities, November, Istanbul.

Alcock, P., May, M. ve Karen R. (2011). *Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar*, Ankara: Siyasal Kitapevi.

Arıcı, K. (2015). *Türk Sosyal Güvenlik Hukuku*, Ankara: Gazi Kitapevi.

Arıkan, R. (2011). *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Atkinson, R. ve Da Voudi, S. (2000). The Concept of Social Exclusion in the European Union: Context, Development and Possibilities, *Journal of Common Market Studies*, V: 38, N: 3, ss. 427 – 448.

Avrupa Komisyonu (2012). *Türkiye 2012 Yılı İlerleme Raporu*, Brüksel, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf (Erişim Tarihi: 25.04.2017).

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA), Zonguldak Valiliği ve Eren Enerji (2015). *Sosyal Dışlanma Sorunsalı ve Zonguldak Roman Araştırması*.

Belt, V. ve Richardson, R. (2005). Social Labor, Employability and Social Exclusion: Pre – Employment Training for Call Center Work, *Urban Studies*, Vol: 42, No: 2, ss. 257 – 270.

Berg, J. ve Kucera, D. (2010). *İşgücü Piyasası Kurallarının Savunusu Gelişmekte Olan Dünyada Adaleti Sağlamak*, İstanbul: Efil Yayınevi.

Briggs, V. M. (1993). *Immigrant Labor and the Issue of “Dirty Work” in Advanced Industrial Societies*, Cornell University, ILR School site: <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/articles/196/> (Erişim Tarihi: 13.01.2020).

Buğra, A. (2010). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Çakır, Ö. (2002). Sosyal Dışlanma, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, ss.83 – 104.

Dal, N. E. (2017). Tüketim Toplumu ve Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Araştırma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 9, S:19, ss.1 – 21.

Eryılmaz, S., Yeşiladalı, B. ve Gökçeçiçek A. (2009). Bir Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma Örneği: Roman Kadınlar. *Gender at the Crossroads. Multi- disciplinary Perspectives*. N. Kara (Ed.), Famagusta, North Cyprus: Eastern Mediterranean University Press.

European Commission (2004). *Joint Report on Social Inclusion 2004*, European Communities Press, Belgium.

European Roma Rights Centre (2013). *Avrupa Roman Hakları Merkezi Raporu: Türkiye Ülke Profili 2011 – 2012*.

European Roma Rights Centre, Edirne Roman Derneği ve Helsinki Yurttaşlar Derneği (2008). *We Are Here!: Mobilization of Roma in Turkey against Discrimination and Social Exclusion*.

Fundación Secretariado Gitano (2010). *Türkiye’de Romanların Durumu: Türkiye’de Çalışma ve İnsana Yakışır İş Koşulları Sorunları*, Son Rapor, Aralık.

Güzel, A., Caniklioğlu, N. ve Okur, A. R. (2012). *Sosyal Güvenlik Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları.

Kapar, R. (2005). *Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi*, İstanbul: Birleşik Metal İşçileri Sendikası Yayınları.

Kardam, F. ve Yüksel, İ. (2004). Kadınların Yoksulluğu Anlama Biçimleri: Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk, *Nüfus Bilim Dergisi*, Sayı: 26, ss.45-72.

Kolukırcık, S. (2008). *Türkiye’de Rom, Dom ve Lom Gruplarının Görünümü, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Cilt: 8, ss.145-153.

Lordoğlu, K. Ve Koçak, H. (2015). AKP Döneminde İstihdam, İşgücü, İşsizlik, M. Koray ve A. Çelik (Ed.), *Himmet, Fitrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim.

Madanipour, A. (2007). *Social Exclusion and Space*, London: The City Reader, Routledge Press,

Marsh, A. (2010). *Developing Romani Social Inclusion in Turkey: A Feasibility Study*, Council of Europe Social Cohesion DG III: Roma & Migration Unit.

Millar, J. (2007). Social Exclusion and Social Policy Research: Defining Exclusion, D. Abraham, J. Christian ve D. Gordon (Ed.) *Multidisciplinary Handbook Of Social Exclusion Research*, Chichester, UK, <http://doi.wiley.com/10.1002/9780470773178.ch1>.

Özbekmezci, Ş. ve Sare, S. (2004). Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal, Ekonomik ve Barınma Sorunlarının Analizi, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt: 19, No: 3, ss.261 – 274.

Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Özkan, A. R. (2006). Marriage among the Gypsies of Turkey, *The Social Science Journal*, Vol. 43, Issue 3, June, ss.461-470.

Peace, R. (2001). Social Exclusion: A Concept In Need of Definition?, *Social Policy Journal of New Zeland*, Issue 16, July 2001, ss.17-35.

Rawal, N. (2008) Social Inclusion and Exclusion: A Review, *Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology*, V: 2, ss. 161-180.

Romanların Yoğun Olarak Yaşadığı Yerlerde Sosyal İçermenin Desteklenmesi Operasyonu (SİROMA) (2016). Sosyal İçerme ve Ayrımcılık El Kitabı, Romanların Yoğun Olarak Yaşadığı Alanlarda Sosyal İçermenin Desteklenmesi için Teknik Destek Projesi, Eylül.

Sapancalı, F. (2003). *Sosyal Dışlanma*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Sarıpek, D. B. (2017). “İhtiyaç” Kavramı Ekseninde Sosyal Koruma: Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı, *İnsan ve İnsan Dergisi*, C: 4, S: 12, ss. 43 – 65.

Sen, A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma*, İstanbul: Ayrıntı.

Seyyar, A. ve Yusuf, G. (2010). *Sosyal Hizmet Terimleri: Ansiklopedik Sosyal Pedagojik Çalışma Sözlüğü*, Adapazarı: Sakarya Kitabevi.

Silver, H. (1994). Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms, *International Labour Review*, Vol. 133, No. 5/6, ss.531 – 578.

Silver, H. (2007). Social Exclusion: Comparative Analysis of Europe and Middle East Youth, *Middle East Youth Initiative Working Paper No. 1*, Wolfensohn Cente for Development/Dubai School of Government. *American Workers*. Texas, USA: University of Texas Press.

Şen, Ü. S. (2005). Sanat Eğitiminde Bilimsel Araştırma Yöntemlerinin Kullanılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), ss.343-360.

Şenkal, A. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Tartanoğlu, Ş. (2011). Sosyal Dışlanma: Küreselleşme Perspektifinden Bir Kavramsallaştırma Çabası, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 42, ss.1 – 13.

UNICEF (2012). Türkiye’de Çocuk ve Genç Nüfusun Durumunun Analizi 2012.

Ünal, I. (1980). İşgücü Piyasalarında Eğitimsel Niteliklerin Rolü, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Cilt: 24, ss. 747 – 767.

Zengin, O. ve Altındağ, Ö. (2013). The World Economic Development Paradigm: Market and Beyond, *Refah yaklaşımından çalıştırmacı yaklaşıma doğru*. Ş. Hacıyev (Ed.), ss. 252 – 263. Baku: Azerbaijan State Economic University Press.